

כתבי משה

אני רמאן משה נולדתי בפולין בעיר **בוריסלב** לאימי **קהילה-קלרה טפר** מבית **גוטנפלן** ולאבי יוסף מבית **דאורמן**.

אני הילה חנה גרין לבית רמאן משה מעלה על הכתב את זיכרונות אבי בעבור ילדי והדורות הבאים.

שנים רבות חלפו ממות אבי בשנת ה-70 לחייו. שנים של לעיתים געגוע לעיתים חרדה בשל היטשטשות הזיכרון ובעיקר שנים של "מה אם היה".

אבא, שהמשפחה הייתה חשובה לו מכל, לא זכה לראות את בני איל משה (שנקרא על שמו והוכנס בבריתו של אברהם אבינו בדיוק ביום השנה השני למותו) ואת בני איתמר בנג'מין.

אבא, לא זכה לראות את בני גלעד סהר הופך מתינוק לילד, לנער ולאיש צעיר - חייל וקצין בצבא ההגנה לישראל, לומד את מורשת קרב המיתלה בו לחם גם אבי ועונד בגאווה את אותה סיכת מפקד של הסב שאותו לא הכיר.

אבא, שהיה אוטודידקט וההשכלה הייתה כל כך חשובה לו, לא זכה לעמוד לצידי במעמד קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה.

ואני, לזכר שושלת בית אבי ולמען ילדי וילדי מעלה את הכתוב - את "**כתבי משה**", מכתב ידו אל הדפוס למשמרת משפחתנו לדורות הבאים.

כתבים אלה של אבא אינם רק זיכרונות שואה יש בהם הרבה זיכרונות של חיים ודרך חיים. דרך החיים של יהדות גליציה. זיכרון האנשים והמקומות. זיכרון שצובע עבורי את בית אבי בנופים של יערות, שלג ונהר העולה על גדותיו, ריחות הבישול של הסבתא רבה שרה היינה ורחש מכונת התפירה של סבתא קהילה, על שמה נקראתי. זיכרון שמצייר בית ונותן שם לבני משפחת אבי – משפחה גדולה, גדולה מאוד- שצרוכה בזיכרון הקולקטיבי של שואת העם היהודי.

אני זוכרת את אבא תמיד שקט משהו וביום השואה עוד יותר. ואני ילדה כמעט נערה, חשה ברעדה, בכל הבית את עוצמת הכאב בשתיקה הגדולה. ביום שבדרך כלל לא מתקרבים, עוזבים, וזה היה בלי מילים, פשוט נולדנו אנחנו הדור השני אל תוך "הידיעה".

כאשר בגרתי, אזרתי אומץ וביקשתי "אבא אם אתה לא יכול לספר כתוב, אחרת איך נדע?" ואבא כתב.....ואני השתדלתי להשאיר בדיוק את מילותיו במקור כי אלה "כתבי משה".

בוריסלב (Boryslaw) - עיר הולדתי

אני רמאן משה נולדתי בפולין בעיר **בוריסלב** לאימי **קהילה טפר מבית גוטנפלן** ולאבי **יוסף מבית דאורמן**.

העיר בוריסלב שוכנת בחבל ארץ ששמות רבים לה. הפולנים קראו לחבל- מלופולסקה וסכודניה – **פולין הקטנה המזרחית** ובה העיר הראשית **לבוב**. מערבה ממנה נמצאת מלופולקה זכדוניה- **פולין הקטנה המערבית** ובה העיר הראשית- **קראקוב**, לפני בירת פולין כולה. כל החבל פולין הקטנה שבין המורדות הצפוניים של הרי הקרפטים נחתם מצפון על ידי נהרות הויסלה והדניסטר והחלוקה לפולין הקטנה המזרחית ופולין הקטנה המערבית נבע מסיבות דמוגרפיות ומסיבות היסטוריות. הפולנים, קראו לפולין הקטנה המזרחית (מלופולסקה וסכודניה) גם קרסי וסכודנוב - השטחים המזרחיים - שם מאוחר לשם צירבונה רוס – רוסיה האדומה או בפי היהודים "רייסיין" המרמז על מיעוט מקורי שחי בחבל ארץ זו ואשר אינו פולני וכך, ברבות הימים נקראו ה- צירבוננו רוסים- אוקראינים.

בוריסלב בעת ההיא הייתה עיר צעירה. רק בשנת 1929 הוכרזה כעיר. למעשה, היה זה קיבוץ של עיירות וכפרים סמוכים עד מאוד, אשר המאחד אותם היה הנפט הגולמי הנמצא בבטן האדמה. העיר שאוגדה מכילה בתוכה עיירות בהן בוריסלב, גיורני פוטוק, דולני פוטוק, מרזיניצה וזלנקה וכפרים כמו טוסטנוביצה גורודישציה, דומברובה ובניה-קוטובסקה.

-ציור מפה מבוסס על זיכרון-

בוריסלב העיר המאוחדת, שוכנת במורדות הנמוכים של ההרים. מצפון, שטח מישורי היורד אל העמק ומשלושה כיוונים (מזרח, דרום ומערב) יערות סבוכים של שיחים נמוכים של תותי יער, אוכמניות, פטל ואגוזים. עצי שלכת ועצי מחט: של אלון, אשור, לבנה, צפצפה, שיטה, אשוח, אורן ושיחי חרדל. בין סבך השיחים אפשר היה גם למצוא עצי בר של אגס ותפוח. היערות היו גם מקום מסתור לליסטים ואני זוכר סיפור על אחד מפורסם - דובוש שמו, שהיה מסתתר במערות של אוריץ (Uricz), ארבעה קילומטר דרומית מזרחית לבוריסלב.

תוואי מעבר הרים קדום עבר בסכודניצה (Schodnica) שבבוריסלב ודרכו הועברו סחורות מפולין להונגריה, עד יון ואיטליה. גם בעיר דרוהוביץ' (Drohobycz) הסמוכה עבר תוואי דרך זו. דרוהוביץ' העיר כ-12 קילומטר מבוריסלב, מוזכרת בכתובים כבר במאה ה-14. היא מוזכרת כעיר בצורה ושוכנת במורדות ההר הגבוהים. הדרך אליה וממנה תלולה מאוד ובחורף היו יוצאים לגלוש במורדות המושלגים. על דרך ההררית ומפותלת זו נאמר כי מגיעים מהר יותר ברגל מאשר באוטובוס וזו הובילה עד לגבול צ'כוסלובקיה. בעת הזו בבוריסלב גם הייתה סוף מסילת הרכבת.

את העיר חצה נהר ה**טיסמיניצה** (Tyśmienica) המגיע עד לדניסטר הנשפך אל הים השחור. מכון שאיבה הוקם דרומית לבוריסלב בתוך ההרים וכך סופקו המים לעיר. גדות הנהר היו גבוהים ובעת רגיעה אפשר היה לעבור בנהר כאשר המים היו מגיעים רק עד גובה ברכיים, אבל בעת האביב בעת הפשרת השלגים, היה עולה הנהר על גדותיו וסוחב כל אשר בדרכו: בתים, עצים, בעלי חיים ואנשים. בשנת 1929 עם בוא האביב, לאחר חורף ארוך וקשה, עלה הנהר על גדותיו וגרם להרס רב וקרבות אדם. בן הדוד של הסבתא גיטל - **אברהם קומנר גוטנפלן** מצא כך את מותו.

הנהר עבר במרכז העיר ובהצטלבות הרחובות הראשיים חוברו שתי גדותיו על ידי גשרוני עץ. בעת הצפה היו שני חלקי העיר מנותקים. מספרים כי באחת ההצפות שינה הנהר את מסלולו והמים זרמו ברחובה הראשי של העיר. בשנת 1932 הוקם גשר גדול בהצטלבות הרחובות וגשרים נוספים לאורך הנהר.

בעת פרוץ מלחמת העולם השנייה חיו בבוריסלב 42 אלף תושבים מתוכם 16 אלף יהודים. הם חיו בכל בוריסלב אך בעיקר בזו הראשונית המקורית.

בבית הספר הממלכתי בו למדתי 50% היו יהודים 40% פולנים והשאר אוקראינים. האוקראינים התרכזו בעיקר באזורים סמוכים והיו להם בתי ספר עצמאיים בהם שפת ההוראה הייתה אוקראינית. ליהודים היו בתי ספר שהוחזקו על ידי הקהילה ונתמכו על ידי המדינה. אלה היו בתי ספר משלימים, כמו תלמוד תורה ובית ספר "תרבות". הלימודים בהם התקיימו אחר הצהריים והלימודים בבוקר היו בבתי הספר הממלכתיים-כלליים. בתלמוד התורה למדו בספרי הקודש תורה, רש"י וגמרא בבית הספר תרבות למדו עברית. כמו כל ילדי היהודים היה תחילה המלמד בא הביתה ובגיל חמש עברתי לתלמוד תורה. בגיל שש התחלתי ללכת לבית הספר. למדתי מ-7:00 בבוקר ועד שעות הצהריים בבית הספר הכללי והמשכתי בתלמוד תורה עד לשעות הערב כך עד בר המצווה.

בבטן אדמת בוריסלב היה נפט - שמן האדמה Olejzienny – בפי העם. עוד בימים קדומים היה ידוע שמן זה המבצבץ בשלוליות על פני האדמה שהיו משתמשים בו לשימון צירי עגלות ובערבוב עם נסורת עץ ואדמה היו מסיקים בחורף תנורים. בשנת 1862 התחילו הקידוחים לחיפוש נפט באדמת בוריסלב. התרחבות הקידוחים והתפתחות תעשיית הנפט הובילו להתפתחות המקום ולנהירת אנשים ממקומות קרובים ואף רחוקים, מעיירות קטנות ונדחות אל העיר שגודלה הגיע עד ל-42 אלף נפש עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. התפתחות תעשיית הנפט בעיר הובילה להתפתחות תעשיית נפט והיו שהתעשרו בין לילה. משפחת לוקשפיצר, עסקה בשריפה ומכירה של פחמי עץ, עם גילוי נפט באדמתם הפכו לעשירים מופלגים. סיפור שהיה מהלך מימיה הקדומים של העיר היה כי מאחת הבארות- אויל (Oil Cyti), הלתת הפנימי היה כה רב ששלושה ימים ושלושה לילות זרם הנפט מן האדמה והעיר הייתה מכוסה בו. מחיר הנפט ירד כל כך עד שבעל האדמה סתם את הבאר. לא פשוט היה המעשה אף אחד לא רצה להתקרב לבאר בגלל סכנת התלקחות וריחות רעים. לבסוף ארבעה יהודים התנדבו. הם היו קבלני ניקוי מיכלי הענק של הנפט ורגילים היו לריחות הקשים. הם מילאו שקי אדמה בקוטר הצינור והשחילו אותם עד שהתגברו על הלחץ וכך סתמו את פי הבאר. בתמורה הם קיבלו מענק חד פעמי מכובד וחצי אחוז מהפקות הנפט של החברה לכל החיים וכך הפכו מפועלים פשוטים לבעלי בתים. רוב היהודים בעיר עסקו בנפט ובעבודות הקשורות להפקתו.

מקורות משפחתי

מקור מחצבתי, כמו גם רבים אחרים אינו בעיר בוריסלב. ארבע משפחות בהתהוות בית הורי הגיעו לעיר ממקומות שונים.

משפחת אבי

סבתא רבה שלי - **שרה היינה דאורמן [לבית קרייזברג]**, סבתא של אבא שלי היא כנראה היחידה שהיא ילידת המקום, כך אני מניח. מעולם לא הזכירו מהיכן הגיעה משפחתה. שמות בעליה אינם ידועים לי אלא הידיעה שהיא נישאה פעמיים [**חיים משה דאורמן, ארון דאורמן**]. היא נולדה בשנת 1846, ונפטרה בשנת 1929. היו לה לפחות שלוש בנות מבעלה הראשון ושני בנים מבעלה השני. יכול להיות שהיו לה ילדים נוספים שהיגרו לאמריקה כי אני זוכר שהייתה מקבלת דולרים מאמריקה ומעניקה מהם לילדיה ובמיוחד לבן הזקונים האהוב מנדל. בצעירותה הייתה ידועה שרה היינה כבשלנית מצוינת ועיסוקה היה כקבלנית להכנת שמחות בבתי היהודים. סבתא רבה שרה היינה הייתה חולת סכרת אבל החזיקה את עצמה יפה והייתה נוסעת כל פעם לקרלסבד (Karlsbad) - מקום מעיינות מרפא באוסטריה (אחר כך צ'כוסלובקיה) - שם נקרא המקום קרלובי ורי (Karlovy Vary). הכרתי היטב את הסבתא רבה שרה - היינה, שהייתה גרה אצלנו מאז אני בן חמש. בשלוש השנים האחרונות לחייה, חייתה אתנו. בימיה האחרונים הייתה רוב הזמן במיטה נקייה, לבושה נאה. יום אחד הוזעק הרופא הביתה, כעבור יומיים הסתלקה והלכה בדרך כל חי. את שתי בנותיה הבכורות הכרתי אך אינני זוכר את שמן. הבת השלישית היא הסבתא שלי - **פייגה אסתר**, שנולדה בשנת 1878 [1873] ונפטרה לאחר לידת ילדה השלישי בשנת 1904 כאשר בנה, אבי **[יוסף דאורמן]** רק בן ארבע שנים.

הבן הגדול של שרה היינה היה **שמעון קרייזברג**. הוא נולד בשנת 1883, עסק במסחר זעיר ועבד בבית חרושת ליצור גזוז. שמעון נישא פעמיים. אשתו הראשונה נפטרה בעת מלחמת העולם הראשונה והוא נותר אלמן עם בן ובת. הכרתי אותם, אך את שמותיהם אינני זוכר. שמעון נישא בשנית ל**רגינה** ונולדו להם שלושה ילדים: **מטות** - בשנת 1919, **יצחק** בשנת 1922 ו**חנה** בשנת 1925. שמעון אשתו רגינה והבת חנה נספו בשואה.

יצחק מת מטיפוס ברוסיה ומטות, הוא גויס בשנת 1940 לצבא האדום ואת המלחמה עבר במזרח הרחוק. הוא נישא לאישה רוסיה **[אולה]** ונולדו לו שלוש בנות. לאחר המלחמה חזר לפולין וגר בוורשה עד שנת 1956. עם עליית קומולקה לשלטון היגר מטות (מטיס) קרייזברג עם משפחתו לאוסטרליה.

עד לפירוק ברית המועצות לא ידע אבי כי מטות, אחי-אביו, שרד את השואה וחי באוסטרליה. בשנת 1991, חמישים שנה לאחר הפרידה, חווינו מפגש מרגש של אבי עם דודו-שארית עולמו הישן. מטיס ואשתו הגיעו מאוסטרליה אלינו לישראל וביחד חגגנו את ליל הסדר. היה זה ליל הסדר האחרון לחיי אבי. אבי, שידע כי נותר לחייו אך מעט תפר לעצמו מעין "קיטל" וכך ישבנו מסובים. אבא ערך את הסדר בעברית וביניהם דיברו אבא ומטיס יידיש.

בן הזקונים של הסבתא רבה שרה היינה הוא **מנדל קרייזברג**. לו ולאשתו **בלה** היו שתי בנות. הוא עסק בתיווך. בעת המלחמה, אחת הבנות ברחה לרוסיה ולאחר מכן עם הצבא הפולני של גנרל אנדרס, הגיעה לישראל והיא אמורה להתגורר בארץ.

שאר בני המשפחה נספו בשואה.

סבא שלי, אבא של אבי - **יצחק אייזק קורמן** נולד בעיירת קיט קטנה בשם **רוזדול** (Rozdól) על הנהר סרט (seret) - אחד מיובליו של הדניסטר, לא הרחק מהעיר מקולאיב (Mykolaiv), שבגליציה המזרחית. סבי אייזק נולד בשנת 1876. כבר מגיל שמונה שנים, בעת המלחמה האוסטרו-הונגרית נדד לבדו ממקום למקום והגיע לעיר טרוסט שבחוף הים האדריאטי. כאשר היה לנער התגייס לצבא ולאחר מכן הגיע לעיר בוריסלב והתיישב בה.

סבא יצחק אייזק היה גבר נאה, לבוש ומסופר בקפידה, עטור שפם מעוגל כלפי מעלה. שמעתי היו מספרים, כי בעת שהיה הולך לישון היה שם רשת על השיער והשפם. סבא היה אדם חרוץ ובעל יוזמה ובמהרה הפך לראש קבוצה קבלנית של **הלבקים** (Febaks).

לבק היה מקצוע מיוחד ובוודאי כבר עבר מן העולם. היה אופייני לעיר שלנו בוריסלב. כבר סופר, כי על פני האדמה היו שלוליות נפט גולמי שנבעו מן האדמה. הלבקים היו אוספים את הנפט, לאחר שהפרידו אותו מן המים בדליים ענקיים של כ-25 ליטר האחד.

איך היו אוספים את הנפט הגולמי? בצורה מאוד פשוטה. באזור גדל עשב ארוך גבעול כחצי מטר הגובה. היו קוצרים אותו סמוך לקרקע שמים את העשב הקצור במים רותחים ולאחר ייבוש היו אוגדים אותו בקשר מיוחד בקבוצות ויוצרים מעין זנב סוס. לאגד שהתקבל לאחר הקשירה קראו ויכץ. את הויכץ היו טובלים בשלולית הנפט וכאשר הוציאו אותו מן השלולית המים נטפו ממנו והנפט הגולמי נשאר. אז, ביד אחת היו אווזים בקשר וביד השנייה סוחטים מחלקו העליון כלפי מטה את הנפט אל תוך דלי. כאשר שני דליים היו מלאים בנפט היו מניחים מעין מנשא על הכתפיים - קורומסלי (koromysly), תולים דלי מכל צד ומעבירים את הנפט אל נקודת אסוף. שם היו מוכרים את הנפט במעין מכרז. זו הייתה עבודה פיזית קשה ביותר אך משתלמת. בנוסף, בעת הפשרת השלגים באביב היו הלבקים חוסמים את הנהר קרוב לפני המים. השלגים אשר סחפו וגרפו אל הנהר את שיירי הנפט מסביבתם אפשרו את אסוף הנפט הצף מעל פני המים ונחסם על ידי המחסום העלי.

סבא אייזק לא היה בן המקום אך הוא הצליח בעבודתו כלבק. גבר צעיר, נאה ורקדן זריז הפך סבא עד מהרה לרוח חיה באירועים חברתיים. שם, נפלה עינו על **פייגה אסתר דאורמן**, ביתה היפה של הסבתא רבה שרה היינה והוא שאף לשאתה לאישה. לא קלה הייתה המשימה ורק לאחר חיזורים מאומצים ושכנועים של שליחים רבים אצל אביה, נישאו בשנת 1898 יצחק אייזק קורמן וסבתו פייגה אסתר לבית דאורמן. ביולי 1899 נולד בנם בכורם - **יוסף** - הוא אבי.

בן נוסף נולד לסבתא באפריל 1901 - **משה**, אך בהיות אבי בן ארבע שנים התייתם מאימו וסבתא רבה שרה-היינה גידלה את היתומים. קשר הדוק נוצר עם הסבתא, עד יום מותה.

זמן לא רב עבר וסבא יצחק אייזק התחתן שנית אך את אשתו הטרייה גירש הסבא למחרת החתונה כי לא הייתה בתולה. לאחר נישואים אלה החליט סבא יצחק אייזק לחזור למקום הולדתו, רוזדול, ולהביא אישה מבנות עירו. אשתו זו השלישית **חנה-רוזה** לבית **ברגר**, הייתה אישה טובה ואם טובה לשני היתומים - אבי והדוד משה. אבא שלי קרא לה "אימא" או משום גילו הצעיר או משום הערכתו הרבה אליה. הוא תמיד הזכיר אותה לטובה וברבות הימים כאשר נולדה לאבי בת שנייה, אימץ את שמה של האם החורגת ונתן לאחותי את שמה - חנה רוזה.

חנה-רוזה האישה השלישית ילדה ליצחק אייזק שישה ילדים, בת וחמישה בנים: **שרה** נולדה ב-1906, **יעקוב מאיר** נולד ב-1907, **תנחום** ב-1909, **פנחס** ב-1911, **וברל** ב-1914 ובן נוסף שאת שמו איני זוכר **[ישראל]** נולד בשנת 1915. בהיותו בן ארבע, שנתיים לאחר מות אמו נפטר הילד. **[זמנים המופיעים ברשומות מפולין שונים לגבי הבן ישראל]** זה היה בזמן מלחמת העולם הראשונה יצחק אייזק גויס למשמר הלאומי, אך בשל מצבו המשפחתי שירת בסביבת הבית. הילדים הגדולים טיפלו בקטנים, אך לאבא יצחק אייזק היה מעט מאוד זמן להקדיש לתינוק שנותר יתום.

סבא אייזק נשא אישה רביעית, צעירה ממנו בעשרים שנה. כמדומני שמה היה **לאה** והיא ילדה לו שני בנים ובת, אינני זוכר את שמותיהם, אני רק יודע כי הדודה הצעירה ביותר שלי הייתה צעירה ממני בשמונה ימים. בואה של האישה הרביעית אל הבית הוביל לאי הבנות בינה, בעלה והילדים הבוגרים - אבא שלי והדוד משה. אבא ודוד משה היו משתכרים היטב, עצמאותם גדלה, הקשר עם הבית נחלש והקשר עם הסבתא רבה שרה היינה, שגידלה אותם לאחר התייתמותם, התהדק.

סבא יצחק-אייזק עבר, לאחר לידת בת הזקונים, לעיר **דרוהוביץ** (Drohobycz) הסמוכה ועסק שם במסחר זעיר. הוא היה איש עז נפש ואפשר לומר גם בעל זרוע. לא פעם הגיע להתנגשות עם השלטונות בשל מעורבותו באלימות אך זו הייתה בעיקר הגנה על יהודים מפני גויים. סיפרו לי כי פעם, עברה אשתו חנה-רוזה ברחוב על יד באר נפט, עטופה במטפחת צמר חדשה, אחד העובדים מרח לה את המטפחת החדשה בנפט גולמי. כאשר נודע הדבר לסבא הוא לקח ספלון מברזל יצוקה, נכנס לשטח המפעל, איתר את האיש והכה אותו עם הספלון עד כי נפגעה אוזנו קשות. היה משפט. השופט פסק לו עונש של חודש מאסר על תנאי, מכיוון שנכנס לשטח פרטי ללא רשות. עבור הפגיעה באיש יצא הסבא זכאי. סבא ואחרים כמותו, היו בין אלה שדאגו בעיר כי ליהודים לא יאונה רע. אני נזכר בסיפור על פרעות ביהודים בזמן הכיבוש הרוסי של העיר במלחמת העולם הראשונה, נכנס קוזק לבית יהודי ורצה לאנוס את הבת. האב שהבחין הרג את הקוזק בגרון. הוא נאסר והייתה סכנה לחייו. הקהילה אספה כסף, תפרו מעיל פרווה וכובע פרווה למפקד הקוזקים ושיחדוהו. האב שוחרר אך היה חייב לעזוב את העיר עד גרוש הרוסים.

סבא יצחק אייזק נפטר בחודש מאי 1936.

אשתו הרביעית ושלושת ילדיו הצעירים נספו כנראה בשואה.

"התפוצצות אוכלוסין" אינה תופעה של העת החדשה בלבד. בחצי השני של המאה הקודמת, טרם הוכנסו שיטות דישון חדישות ועבוד האדמה היה פרימיטיבי לא היה מספיק מזון לכל דרי עולם. על מנת למנוע רעב נקטו הממשלות באמצעים שונים, שמטרתם להקטין ריבוי האוכלוסין. אחד מהם היה אי מתן היתרי נישואין. באוסטריה הקתולית אולי הועילה שיטה זו אך היהודים לא נזקקו להיתרים הם פשוט ערכו חופה וקידושין כדת משה וישראל. התוצאה לפי תפיסת הממשל האוסטרי הייתה כי לנשים היהודיות נולדו ילדים מחוץ לנישואין ובמרשם התושבים הם נרשמו לפי שם משפחת האם. מכיוון שהילדים של סבא יצחק אייזק נולדו מכמה נשים כך גם ילדיו – אבא שלי והדוד משה שם משפחתם היה דאורמן ושמות ילדיה של חנה רוזה - ברגר.

משפחת אימי

הסבתא שלי- אמה של אימי - **גיטל גוטנפלן** (Guttenplan/Gutenplon), נולדה בשנת 1860. מוצאה מהעיירה קומארנו (Komarno), השוכנת כמאה קילומטר מזרחה לעיר בוריסלב. קיימת שושלת אדמו"רים המיוחסת לעיירה זו.

סבתא שלי התייתמה בגיל מאוד צעיר וחונכה בבית הדוד, שאחד מבניו היה **אברהם קומרנר**, זה אשר נספה בשיטפון של שנת 1929. שמות משפחתם של ילדיו גם הם גוטנפלן. לא ידועים לי פרטים נוספים על משפחת סבתא. הכרתי עוד במשפחה, כנראה בני דודים של סבתאי- הדוד **משה חיים ביטנר**, שעל שמו נקראתי אני והוא מת בגיל 101, כאשר השם חיים הוסף לו שנה קודם למותו, כאשר חלה.

למשה חיים ביטנר היו שתי בנות ובן. לבן **מאיר ביטנר** היה בית מלאכה לחריטת מתכת ויציקות נחושת ולו היו בן ובת שאת שמותיהם שכחתי. הבת **זיסל** הייתה לה גיבנת. היא נישאה לאופה **זלמן צוקרברג** והם גרו בבית אבן דו קומתי, התפרנסו מאפייה והיו עשירים מופלגים. להם נולדו שני בנים, שעבדו על אף השכלתם, אצל האב במאפייה. הבן **דוד צוקרברג** עלה ארצה בשנת 1929 ועוד קודם בת דודה אחרת **נסיה פעכטהאלט**, בשנת 1923. סבתא גיטל נפטרה בשנת 1911 כאשר אמי הייתה בת 11.

הסבא שלי- האבא של האם- **מאיר אלעזר טפר** נולד בשנת 1850. מוצאו מהכפר ההררי **זלוקיץ**, שפירושו בעברית מאחורי המרפק. זה היה כפר הררי קטן שגרו בו משפחות יהודיות בודדות. הכפר שוכן כעשרה קילומטר דרומית מזרחית לבוריסלב בתוך הרי הקרפטים. את אביו לא הכיר הוא נפטר כאשר אמו הייתה בהריון ושמו - מאיר אלעזר ניתן לו על שם אביו. אימו נישאה בשנית. בימים ההם לא היה נהוג להקפיד לרשום את הילוד במרשם התושבים מיד עם הלידה וכאשר היה מאיר אלעזר בן ארבע שנים נתן לו אביו החורג את שמו **מאיר** (אלעזר) **טפר**. אימו- חנה הייתה לפי המסופר, אישה קטנטונת, חזקה ועקשנית. סיפרו בבדיחות כי כאשר הייתה מגיעה להתארס אצל בנה הספיקה לה השידה בכדי לבלות את הלילה. השידה- היה זה ארגז גדול מידות, אך לא באורך של מיטה, ובה היו מאכסניים את כלי המיטה. סבא מאיר אלעזר טפר היה מאוד קשור אליה ואמא שלי ספרה שכאשר הסבתא שלה חנה נפטרה הוא מירר בבכי ואשתו גיטל ליטפה את ראשו ואמרה: "אוי ילדי המסכן, מה יהיה איתך? מי ירחץ את פניך? מי יתקן את בגדיך? מי יכין את ארוחותיך?". לבסוף נרגע.

הסבא **מאיר אלעזר טפר** היה יהודי נמוך-קומה. אני מעריך בין מטר וחצי ולמטר שישים, אך חזק, יהודי כפרי. מגיל צעיר יצא לחפש את פרנסתו מחוץ לכפר. עם פיתוח העיר בוריסלב הגיע אליה ונשאר. בתקופה ההיא היה עובד חמישה ימים בשבוע וביום חמישי אחרי העבודה היה יוצא ברגל לכפר אל בית אימו. שם היה תמיד עושה את השבת. הדרך עברה בשבילים הרריים ויערות-עד ובמוצאי שבת לאחר "מלווה מלכה", היה נפרד מאימו וחוזר שוב לדרכו כדי להספיק להגיע ביום ראשון להתחיל את עבודת יומו. הדרך לא הייתה קלה כפור בחורף, גשם בקיץ, חיות טורפות ושוודדים. דרכו עברה דרך אוריץ' וכפי שסיפרתי הייתה שם מאורת פושעים ידועה. סבא סיפר לי כי פעם חזר לקראת שבת הביתה ופתאום בחשכה הבחין בשני פנסים זעירים העוקבים אחריו. הוא הולך והפנסים אחריו. הוא נעצר ואף הם. הסתכל סביבו והבחין בעוד פנסים כאלה והבחין שאלה הם זאבים. אסף סבא זרדים, התיישב על הקרקע והדליק מדורה - "פנסים" נעלמו. פעם אחרת בקיץ בליל ירח מלא, על רקע השמים הבהירים הבחין בחבורה של דובים מתקרבת. מלבד מקלו לא היה בידיו דבר להגן. החליט סבא להתחזות למת שכב ללא תזוזה קורא בנפשו "שמע ישראל" הוא חשב הנה שעתו מתקרבת ואמר את תפילת הוידוי. הדובים הגיעו אליו אחד הריח אותו הטיל מימו עליו. כך עשו גם האחרים ונעלמו. סבא קם והמשיך דרכו אל העיר.

כשסבא מאיר אלעזר הגיע לבוריסלב הוא התחיל לעבוד ככורה במכרה של דונג האדמה-אוזוקריט. המכרה היה בין הבודדים מסוגו בעולם. הכרייה הייתה בימים ההם בשיטות פרימיטיביות מאוד והיה בעבודה זו סיכון נפשות. הפועלים הלא יהודים נמנעו מלעבוד במכרה עצמו. לתוך הפיר המבוטן היו מורידים את העובדים במעין כלוב באמצעות חבלים וגלגלות. מתחתית הפיר נמשכה הכרייה האופקית. את החומר היו מוציאים אל פני האדמה באותה דרך בה הורידו את הפועלים. דונג האדמה היה מוכנס לתוך דוודים ענקיים של מים רותחים היה נמס בו וצף על פני המים. האדמה הייתה שוקעת אל תחתית הדוד ואז היו אוספים את הדונג ואת האדמה שופכים. בעיר היו כמה הרים של אדמה שפוכה מן המכרה. להרים אלה קראו ויסיפי Wysypy – פירושו הרים שפוכים.

סבא מאיר אלעזר גויס לצבא האוסטרי. הוא שירת בין חמש לשמונה שנים והשתתף במלחמות הבלקן. כל תקופת שירותו היה סבא חי על לחם ומרק בגלל בעיות כשרות. סבא היה שומר על מצווה, קלה כחמורה. היה מתגאה מאוחר יותר כי בחייו לא נגעו המספרים בזקנו אלא מדי פעם מיישר היה את הקצוות. לאחר השחרור מהצבא הסתובב בממלכה האוסטרו-הונגרית ושהה זמן מה בוינה בירת אוסטריה. בשנת 1878 חזר לבוריסלב ל- "גיטלה" שלו והם נישאו. נולדו להם 16 ילדים אך רק ארבעה נותרו בחיים: הבכור **יהושוע-שיע טפר** ושלושת הבנות **פייגה, אטל** ואמא שלי **קהילה-קלרה**.

כשסבתא גיטל נפטרה ב-1911 והדודה אטל נישאה, נשאר סבא מאיר אלעזר עם בת הזקונים – האמא שלי ולאחר נישואיה, סבא נשאר לגור עמנו. כל חייו היה דואג לפרנסתו ולא תלוי באחר. לאחר נישואיו עבד סבא כשומר בבארות הנפט. הוא היה אדם נאמן. מספרים כי בלילה אחד מבעלי הבתים הגויים לעבוד לשטחו דרך השטח שעליו היה על סבא לשמור וסבא לא הרשה לו. האיש אמר: "מייורקו, אתה הרי מכיר אותי". כן ענה הסבא, אני אמנם מכיר אותך אבל בשטח שאני שומר עליו אף זר לא יעבור ולא פתח לו את השער. האיש החליט לטפס דרך הגדר (מסביב למפעל היו גדרות עץ גבוהים). כאשר עלה הוריד אותו בכוח סבא והוא נפל לתוך הטיץ שהיה מסביב. סבא שוב ביקש ממנו שיצא מן השטח והוא יצא. למחרת פגש האיש את סבא לחץ את ידו ואמר לו שאם תהיה לו פעם בעיה של עבודה שיפנה אליו.

הסבא מאיר אלעזר היה יהודי שקט ההולך בדרכו, לא מתערב בענייני אחרים אך יודע לעמוד מול התגרונות. סיפרו כי פעם בהיותו כבר בן חמישים וארבע פשט את האפודה תוך כדי עבודה. אחד הפועלים הצעירים רצה להתחכם והניח את האפודה קרוב לאש והיא נשרפה. כשסבא ראה מה קרה נתן לבחור סטירת לחי כזו שנשברו שתיים משיניו. כאשר עבר סבא את גיל השבעים הוא פסיק לעבוד במפעל והתחיל לעסוק במסחר זעיר. בארות הנפט היו מחוץ לעיר וכדי להרוויח את לחמו היה הולך מדי יום מרחק שישה קילומטר הלך ושישה חזור מבלי להתחשב במזג האוויר. כל יום היה מביא למכריו הפועלים סיגריות ודקה על פי הזמנותיהם. הרווח הזעום הספיק לו לקיום, בכדי לא ליפול מעמסה על הסביבה. סבא היה גר איתנו אך עמד על כך שעל כלכלתו הוא ישלם מכספו. את היום היה מתחיל מוקדם ללא הבדל בין קיץ לחורף. היה קם בחמש והולך אל בית הכנסת. אמר פרקי תהילים ומתפלל שחרית. בשעה תשע לערך היה שב הביתה אוכל ארוחת בוקר של חצי ליטר קפה עם חלב ולחם שחור מושרה בתוכו. אז היה עושה דרכו אל בארות הנפט, מספק את ההזמנות ללקוחות וחוזר בשעה שתיים לערך.

באחד הפעמים פגש אותו המנהל הכללי של תחנת הכוח, ברכו אחד את השני בשלום ושוחחו ביניהם. המנהל הציע להצטלם ולאחר זמן מה קיבל סבא את התצלום על רקע דגם המפעל במתנה.

כאשר היה חוזר היה אוכל את ארוחתו השנייה - פורה תפוחי אדמה ואנחנו הילדים אהבנו לשבת איתו ולהשתתף בארוחתו. אחרי שיחה היה הולך לנמנם קצת, קם ויוצא לתפילת מנחה ומעריב. ימי ערב שבת וחג היו קודש להכנות קבלת השבת או החג. היה הולך לבית מרחץ מחליף בגדים לובש בגדי חג קורא שיר השירים והולך לבית הכנסת לתפילת החג. כאשר חזר מבית הכנסת היה אומר "לך דודי" שלום עליכם מלאכי השרת מברך על החלה והיין והיין

אוכלים את ארוחת השבת או החג. רק לכבוד שבת וחג היה אוכל בשר ובכל ימי החול תפוחי אדמה. מרשים ביותר היה בערב יום כיפור לבוש בקיטל לבן לאחר ארוחה מפסקת מברך את כל הילדים והולך להתפלל את תפילת כל נדרי. בליל הסדר היה לובש לבן.

בשבתות סבא היה לוקח אותי איתו לבית הכנסת אני זוכר שבהיותי בן חמש זמרתי בעל פה את כל התפילות. לא היה איש מאושר ממנו. כשהיה פוגש את המלמד בתלמוד תורה והוא היה משבח אותי סבא היה מאוד גאה. הוא היה איש מאוד נקי. בגדיו תמיד היו מסודרים, אני זוכר שיחה בינו ובין אימי ששאלה מדוע קנה מעיל עליון חדש והישן עדיין במצב טוב. תשובתו הייתה בערך כך: צעיר יכול להרשות לעצמו ללכת בבגדים לא כל כך מסודרים, זקן אם ילך בצורה לא מסודרת יגידו תראה את הזקן המלוכלך. לכן אני צריך ללכת לבוש כך שלא תהיה סיבה לאף אחד לדבר עלי נלוזות. הוא נזהר מאוד לא ללכלך את מגפיו ובעיר שלנו שאחרי טיפת גשם האדמה הפכה לבוץ טובעני והמשימה לא הייתה קלה.

בימי בוץ למרות גילו המופלג היה מטפס במהירות בשבילי ההר כשמקלו בידו. באחד מימי הגשמים בחודש אוגוסט 1936 התהלך ונפל וכנראה שבר את עצם ראש הירך. בן הדוד שלי **דוד רוטמן** נשא אותו על הידיים והשכיבו במיטה. שבועיים ימים שכב במיטה כשהוא ממלמל מילות תפילה אפילו מתוך שינה. כעבור שבועיים ביקש להזמין יהודי אחד שהיה מכובד עליו להגיד איתו את תפילת הוידוי והחזיר את נשמתו לבורא.

הבן הבכור של הסבא מאיר אלעזר- **יהושע שייע טפר** נולד בשנת 1879. הסבא סירב לשלוח אותו ללמוד בבית הספר אליאנס פן ילמד תורה זרה והוא למד רק בתלמוד תורה. הוא היה חייט במקצועו התחתן עם בת עשירים. ספרו ואני הייתי עד שמיעה שבחתונה של הדוד שייע חותנו בטוב ליבו ביין הדליק הסיגר שלו בשטר של חמישים דולר. שלושה ילדים נולדו להם: **פאני** נולדה בשנת 1902, הבת השנייה **אתי** נולדה בשנת 1904 והבן **אדולף** בשנת 1906. בשנת 1924 עבר הדוד שייע לגור בעיר לבוב ובשנת 1932 לאחר תאונת דרכים נקטעה רגלו. אני ראיתי אותו רק פעם אחת בחיי בלוויית הסבא.

משלושת ילדיו של הדוד שייע רק הבת האמצעית אתי נישאה בשנת 1930 ונולדו לה שתי בנות. הבכורה עבדה כפקידה. הבן אדולף עבד עם אביו בחייטות, כאשר ראשו נתון לכל מיני תנועות שהתהוו והיה צמא לידע והשכלה. תוך כדי עבודתו למד לבחינות הבגרות ועשה אותן באופן אקסטרני. זה היה מאמץ גדול מאוד גם מבחינה פיזית וגם אינטלקטואלית. בתקופה ההיא מעט מאוד אנשים הייתה להם השכלה תיכונית. ללמוד בבית הספר התיכון יכלו רק העשירים, אבל הייתה כמיהה גדולה לדעת והרבה אנשים רכשו דעת תוך מאמצים רבים בהיותם בוגרים. הרקטור של הפוליטכניון של לבוב היה בצעירותו נפת. היה מנהל בית ספר עממי (וידוויטה) שהיה בן עניים ומתוך רצון עז לדעת למד והפך מורה ואחר כך מנהל בית ספר כולם רחשו לו כבוד.

הדוד שייע וכל משפחתו נספו בשואה.

הבת של סבא מאיר אלעזר **פייגה** נולדה בשנת 1883 ובשנת 1905 נישאה ל**אבוש רוטמן**. במקצועו היה אופה ובעיקר התמחה באפיית בייגל-כעכים. הוא הפסיק לעבוד אצל אחרים והחל באפיית בייגל בבית. הם גרו ב**ברובע לוז'יני**. בתוך הדירה היה להם תנור אפייה גדול לייצור הבייגל. אשתו הפכה לשותפתו למקצוע. הם עבדו בלילות ודאגו לשיווק הבייגל ביום. החיים לא היו קלים אך הם התפרנסו בכבוד. נולדו להם ארבע בנים ובת.

דוד נולד בשנת 1908 הוא למד בבית הספר ארבע כיתות והצטרף אל אביו באפיית הבייגל. דוד היה בחור גבוה, יפה תואר וחזק מאוד. היה תופס שק מלא קמח ביד אחת, מרים ואומר "אני חושב שאין הוא שוקל 60 ק"ג". דוד שירת בצבא הפולני בגדוד השישי של חיל הרגלים. לאחר הצבא ניסה את מזלו בעיר הנמל **גדינה**, אך לבסוף חזר הביתה והמשיך לייצר בייגל. לאחר כניסת הצבא האדום במלחמת העולם השנייה הוא התחתן, עבר לגור בעיר הסמוכה

דרוהוביץ' והחל לעבוד במחלקת אספקה של המשטרה הרוסית. כאשר נסוגו הרוסים הוא נסוג יחד איתם אך ברח מהצבא וניסה להתקיים בשטחים הכבושים על ידי הגרמנים. הגיעו ממנו מספר גלויות אך בסופו של דבר נספה. **וולף** נולד בשנת 1910. גם הוא עבד עם ההורים בשיווק הבייגל. בזמן המלחמה ברח לרוסיה וכך נשאר בחיים ולאחר המלחמה גר עם אחיו הצעיר **מנדל** בחרקוב שברוסיה.

שושה, הבת של פייגה ואבוב רוטמן נולדה ב-1911. גמרה לימודים של שש כיתות בבית הספר העממי ולמדה תפירה עם פרוץ המלחמה נישאה ועברה לגור בפרבר טוסטנוביצה, שם הייתה משפחת בעלה נולד להם ילד וכנראה שהם כולם נספו בשואה.

מנדל הבן השלישי נולד בשנת 1917. גמר שבע כיתות בית ספר עממי ולמד ספרות. עם הכיבוש הרוסי החל לעבוד יחד עם אחיו דוד במחלקת אספקה של המשטרה הרוסית. הוא נסוג יחד איתם לרוסיה פגש את אחיו וולף והם התיישבו כאמור בחרקוב.

שלמה נולד בשנת 1924 למד בבית הספר היסודי שש שנים אך סיים שתי כיתות. הוא למד פחחות והיה בעל מקצוע טוב. בזמן הכיבוש הרוסי התנדב לעבוד בעיר בקו(?) ומאז לא ידוע עליו דבר. אבוב רוטמן היה איש חולני. הוא היה חולה באסטמה. הוא נפטר בשנת 1927 ועל שמו נקרא אחי - אבי.

הדודה פייגה נספתה בשואה.

הבת השנייה של הסבא מאיר אלעזר **אטל** נולדה בשנת 1895 [מופיעה ברישומי ילודה ב-26/5/1886]. בזמן המלחמה הכירה בחור והם התארסו. בינתיים הוא גויס והיא הייתה איתו בקשר מכתבים, שלחה לו חבילות וחיכתה לו. בשנת 1918 כשחזר מהמלחמה שינה את טעמו, הכיר בחורה אחרת צעירה יותר. מאחר והם היו מאורסים ביקש את התרת האירוסין אך אטל לא הסכימה. הבחור הגיע לרבי מלבוב והרב חייב את הדודה אטל להתיר את האירוסין. את ההודעה הוא שלח עם שליח כאשר השליח חזר בידיים ריקות התיר הרב באפן חד צדדי את האירוסין וקילל אותה על המרת פיו, שרק צרות יהיו חלקה בחייה. אטל התחנתה עם בחור אחר **מאיר [Dornfest]** שמו. אדם חרוץ מאוד והדוד אבוב הכניס אותו לעיסוקי מכירת הבייגל. לאטל צרות לא חסרו כאשר הגיע שעתה ללדת הייתה הלידה קשה. הזמנים לאחר מלחמת העולם הראשונה והוחלט להסיע אותה אל בית החולים בעיר דרוהוביץ'. הסיעו אותה בעגלה רתומה לסוסים ובדרך התחילה הלידה כאשר הגיעו לבית החולים הולד היה מת והיא הייתה בסכנת חיים. אטל החלימה אך לא יכלה עוד להביא ילדים. בעלה היה נאמן ומסור לה כל השנים. בשנת 1931 היא נפטרה. בעלה מאיר, נישא בשנית ונולדו לו שני ילדים. כולם נספו.

בת הזקונים של סבא מאיר אלעזר- **קהילה- קלרה**- אמא שלי נולדה בשנת 1899 בחודש אוגוסט. היא גמרה שש כיתות בבית הספר העממי. בהיותה בת 11, כשהייתה בכיתה החמישית נפטרה אמה ולאחר מות האם עברה לגור אצל אחותה **פייגה**. הסבא נשאר בבית עם ביתו אטל.

בבית של פייגה אמא עזרה מאוד. פייגה הייתה בהריון עם וולף ודוד היה בן שנתיים. פעם עלתה לעליית הגג על מנת לתלות כבסים, כשהיא ראתה שבן אחותה דוד בסכנה של דריסה על ידי עגלה וסוס. היא מעדה ונפלה מגובה ארבעה מטר קבלה זעזוע מוח ומאז סבלה כאבי ראש תמידיים. היא הייתה תלמידה מצטיינת וכאשר היא גמרה את שש כיתות בית הספר היסודי קראה המנהלת של בית הספר את סבא והודיע לו שחברת אליאנס מוכנה לתת לה מלגה להמשך הלימודים. בתגובה הוא אמר שהוא לא צריך בת מורה שאחר כך תתבייש בו. היא הפסקה את הלימודים, החלה ללמוד תפירה וחזרה לגור בבית הסבא. במשך הזמן הפכה להיות תופרת עצמאית מבוקשת. היה לה גם קול סופראנו יפה. היא הייתה כל הזמן מזמרת ובעיקר בעת התפירה.

בתקופת התבגרותה היה הרנסנס של הבמה היהודית. להקות תיאטרון נודדות עברו ומעיירה לעיירה והציגו הצגות בידיש. אמא לא פסחה אפילו על אחת. הופעת להקות התיאטרון היו חג. היא הייתה משתתפת גם בקבלת הפנים לאחר ההצגה באחד המקרים הציעו לה להצטרף ללהקה, היא לא הסכימה ונשארה לזמר ליד מכונת התפירה. רוב השירים הראשונים שידעתי, למדתי ממנה ועד היום אהובים עלי שירי רחוב מקומיים, שירי עם ופזמונים מההצגות.

אבא שלי בהגיעו לגיל שבע עשרה גויס לצבא האוסטרי. הוא היה איש חזק. מגיל עשר היה מתהלך עם שני דליים של 25 ליטר כל אחד הרבה קילומטרים. ובגיל 17 שקל 70 קילוגרם כשגובהו כמטר ושישים. מהעבודה נהיו לו שרירי גב וצוואר גדולים ומפותחים. כשהתייצב בלשכת הגיוס הוא חויל ונשלח לחזית האיטלקית. שם על יד **הפיומה** (נהר באיטלקית) נלקח בשבי. בקרב על נהר פיומה (קרב הנהר פיאווה) נפלו הרבה חיילים אוסטריים. כאשר הצבא האוסטרי התקרב לחצות את הנהר האיטלקי פתחו האיטלקים את הסכרים והציפו את השטחים, החיילים נסחפו ומצאו את מותם. אבי נפל בשבי. עם גמר המלחמה בשנת 1918 התחילו לפעול בין השבועיים יוצאי השטחים שבפולין, משלחות מטעם הממשל החדש לגיוסם לצבא הפולני. כך הגיע אבא **לעיר פּּרֶזְמִיֶּשְׁל (Przemysl)** והוצב במצודה שבעיר. כשנדע לאחיו משה דבר הימצאותו בפשמישל, הוא הגיע אליו הביא לו בגדים אזרחיים והאיץ בו לעזוב את המחנה הצבאי ולחזור הביתה. אל בוריסלב הוא חזר בקיץ של שנת 1920 בזמן שהסבא יצחק אייזק עבר עם אשתו הצעירה וילדיה לגור בעיר דרוהוביץ. אבא והדוד משה דאגו לפרנסת הילדים שנשארו בבית בבוריסלב.

אנשים באו אל סבא מאיר אלעזר והחלו לשדך את האבא לאמא שלי. בהתחלה לא נראה השידוך לסבא. לא היה כבוד בעיניו להשתדך עם יצחק אייזק קורמן, אבל כשהתחילו למנות את סגולותיו של אבא, התרצה והם התארסו בערב חנוכה בשנת 1920. לאחר האירוסין עבר אבא לגור אצל סבא מאיר אלעזר. לא היה לרוחו של סבא שאבא גר אצלו והוא האיץ בהם להינשא. בשבת אחרי חג השבועות בשנת 1921 עלה אבא לתורה וביום שלישי לאחריו הם נישאו. עם הנישואים קיבלה אמא בנדוניה את ארבעת האחים הקטנים של אבא. **מאיר, תנחום, פנחס וברל [ברגר]**. כזוג צעיר גרו בדירה של חדר אחד בגודל חמש על שלוש מטר, יחד עם הסבא וארבע אחים קטנים. הם גרו **בשכונת דברי (Debry)**, אצל **זליג הסבל** שנוסף על היותו סבל היה לו בית עם שלוש דירות של חדר אחד, שבאחד מהם גר בעצמו עם בן ובת ואת היתר השכיר. באחד מהם גרו ההורים.

שכונת דברי שכנה במדרון ההר היורד אל נהר הטיסמניצה. השכונה הייתה בנויה שלושה מפלסים. העליון ששכן בכתף הר די נרחב והבתים היו מפוזרים בלי תכנון בשטח, שם נמצאה חנות המכולת שהיינו קונים בה את המצרכים. אנחנו גרנו במפלס האמצעי, שהיה צר מאוד והיה בו שורה של בתים לאורך הדרך המתפתלת. המפלס התחתון הקרוב לנהר היה גם נרחב אך נשקפה בו סכנת הצפה בכל זאת גרו בו כעשרים משפחות.

בתקופה ההיא הייתה אינפלציה גדולה לכן שהיה אבא היה מקבל את המשכורת היה מיד קונה שק קמח שיהיה לאכול לחם כל החודש. תוך שנה האחים של אבא התפזרו: מאיר ופנחס הוכנסו כשוליות אופים, תנחום כשולית ספרים וברל עבר לגור אצל משפחת אמו ברוזדול, שם התחנך למד מקצוע והתחתן. היתרון בלימוד מקצוע בימים ההם היה שזה כלל גם אוכל ולינה.

לאחר החתונה דיבר סבא עם מכרים מבין מנהלי בארות הנפט וסידר לאבא עבודה קבועה כפועל שלישי. פועל שלישי היה מושג כהגדרת מקצוע – בפולנית קראו לזה **טשציאק** וכך הפסיק אבא את עבודתו כלבק.

כפי שצינתי הסבא מאיר אלעזר גר איתנו. האבא מאוד כיבד אותו בכדי לא לפגוע בסבא הניח כמה ימים תפילין, אך בסופו של דבר פנה האבא לסבא וביקש את סליחתו, כי הוא אינו יכול להתמיד בהנחת תפילין והסבא הבין לרוחו. הבנה ואהדה שררה ביניהם. האבא הלך להתפלל רק בחגים. עברו שלושה חדשים מהנישואים עד שאימי נכנסה להריון איתי. בתקופה זו האבא היה מלא חששות וכשהיא נכנסה להריון לא היה איש מאושר ממנו. כעבור

שנה לנישואים ב-27 ליוני 1922 נולדתי. עם לידתי, אסר האבא על אמא לקבל עבודות תפירה עבור לקוחות והיא עסקה בתפירה רק לצרכי הבית.

כשאבא התחתן ארבעת הילדים של סבא מגיל 15 עד 6 סודרו, כל אחד במקום ובבית נשארו הדוד משה והדודה שרה. כשנה לאחר שהאבא התחתן נישאה גם היא. שרה נישאה ל**הרש שוסטר**. היה נפח במקצועו ואחד הבודדים שעבד בפטיש אוויר. הוא היה בעל מקצוע מעולה ליצירת מכשירים לתעשיית הנפט. הדודה שרה לא יכלה הרבה שנים להרות ולאחר טיפולים ממושכים נולד להם בשנת 1927 בן – **אברהם**.

בשנת 1929 עם השפל הכלכלי בכל העולם פוטרו הרבה עובדים מהעבודה גם אצלנו בתעשיית הנפט. הדוד הרש החזיק מעמד עד יוני 1932. הוא היה בעל ידי זהב ובאמצעות כל מיני עבודות בבית: תיקונים בפחחות, ייצור תנורים לחימום בחורף ואפילו סנדלרות קיים את משפחתו בכבוד. כולם נספו בשואה.

לאמא הייתה חברה יפיפייה **פייגה** היה שמה. בת יפיפייה להורים עניים. הייתה לה הצלחה רבה אצל בחורים והיא הייתה מרכז התעניינות בנשפים, אך עד לכדי שידוך זה לא הגיע. הדוד משה התחיל להפעיל את קסמו עליה. שניהם היו רקדנים מעולים והוא לא חסך בכסף כדי לזכות בהתעניינותה. דאג שיבחרו בה כמלכת הנשפים. למרות העוני הייתה פייגה בחורה משכילה ואינטליגנטית מן הדוד ולא כל כך נענתה לחיזוריו. ובכל זאת, לאחר מאמצים ולאחר נישואי הדודה שרה היא נעתרה והם נישאו. נולדה להם בת בשנת 1924, **זיסל**. אשרם לא ארך זמן רב כשזיסל הייתה בת שנה וחצי נפטרה אימה בעת לידה הילד השני יחד עם הולד. הדוד משה הפך אלמן. את זיסל העביר לבית הסבתא מצד האמא, שהיא עצמה הייתה אלמנה עם שתי בנות בוגרות שלא נישאו מעולם. דוד משה הכיר בחורה בשכנות **ציפה** היה שמה ובשנת 1930 הם נישאו. שתי בנות נולדו להן – **מלכה** ו**פנינה**.

לדוד משה לא הייתה אף פעם תעסוקה קבועה, אבל הוא ידע לנווט את חייו כך שהיה לו כל שדרוש. בתחילה עסק בכל מיני עבודות קבלניות תעשיית הנפט ולאחר מכן בשנת 1932 פתח מסעדה זעירה למאכלים קרים. במלחמת העולם השנייה, עם הסתפחות האזור והעיר לברית המועצות, הקים ביחד עם אחריים קואופרטיב לייצור דברי לוואי של מוצרי הנפט לשימוש ביתי. עם פרוץ הקרבות בין גרמניה וברית המועצות ונסיגת ברית המועצות מבוריסלב, לקח זוג סוסים ועגלה במפעל הקרוב ועם עוד שני זוגות עזב אל תוך ברית המועצות. אשתו ציפה ושתי הילדות נשארו בבוריסלב. זיסל למדה בבית ספר מקצועי עם פנימייה והיא נשארה ללא קורת גג וכך הגיעה אל בית אמה החורגת. ציפה קיבלה אותה. זיסל לא אכלה לחם חינם. היו לה תווי פנים סלאביים שיער בלונדיני ועיניים כחולות כך התאפשר לה לצאת את העיר ולהשיג מזון הביתה.

יום אחד פנתה האם החורגת לזיסל, שהזמנים קשים והיא צריכה למצוא מקום אחר לגור בו. זיסל עזבה את הבית, הגיעה לאחד הכפרים שפקדה בדרך והתחילה לעבוד אצל הכומר המקומי כעוזרת בית. היא התערתה בתוך האוכלוסייה עם שם נוצרי שאול ואיש לא חשד כי יהודייה היא. כך אולי הייתה עוברת את המלחמה אלא שביום אחד הגיעו הגרמנים לכפר והחלו לגייס נוער לעזרה במשקים בגרמניה. בין המגויסים הייתה גם זיסל. בדרך, הקרון שהייתה ארגנו בריחה והיא הייתה בין הבורחים. הם הצליחו לפתוח את דלת הקרון וקפצו תוך כדי נסיעת הרכבת החוצה. כשהיא מצאה את עצמה בחוץ במקום זר לה, החלה לשוטט ונעצרה. הגרמנים חקרו אותה קשות שברו לה את השיניים אבל היא לא הסגירה את מוצאה היהודי ושוב נשלחה לגרמניה כאוקראינית. בזהות זו עבדה בגרמניה עד לסוף המלחמה. היא שוחררה על ידי האמריקאים ויכולה הייתה להגיע לכל מקום. זיסל בחרה לחזור לבוריסלב. שם לאחר המלחמה פגשתי אותה אני כאשר חזרתי מרוסיה.

באותה עת הגיעו יהודים מרוסיה וסיפרו שפגשו את אביה, דודי משה דאורמן **בקרנזי קידן** (Krasny Keidan), במחוז האוטונומי של טוריה. זיסל כתה מכתב לראש המועצה של קרנזי קידן על מנת לאתר את אביה אבל לא היה

בידיהם מידע והיא החליטה לעזוב ולנסוע אל פנים ברית המועצות. היא סדרה תעודות נסיעה אך כשהגיעה לאשור הנ.ק.ב.ד. ראו את הפספורט שהיא חזרה מגרמניה ולא אשרו לה את הנסיעה. אני זוכר אותו ערב כאשר סיפרה לי שלא אושרה לה הנסיעה רצינית להגיד לה שנרשמתי לנסיעה לפולין אלא שהייתה איתה חברה טטארית. לא רצינית לדבר בנוכחות החברה. אמרתי לה שיש לי רעיון ואספר לה אותו אחר כך. כשנפרדנו שכחתי להגיד לה והיא לא שאלה וכך לא הצעתי לה להצטרף אלי בנסיעה לפולין. גם ידעתי שאין ברצונה להגיע לפולין לאחר שעברה בה בדרך מגרמניה לבוריסלב. למרות זאת היה בכוונתי באותה הזדמנות להציע לה ולא התממש הדבר והזדמנות נוספת לא הייתה. בפגישה אחרת פנתה זיסל אלי ואמרה לי כי חברתה מתעניינת בי ומה דעתי. עניתי כי אני מתכוון לנסיעה לפולין והזמן אינו כשר לכך. נפרדנו והחלפנו תמונות והבטחנו לכתוב האחד אל השני.

זיסל נישאה ללא יהודי ונולדו להם שלושה בנים ובת. היא גרה עד עצם היום הזה בעיר **סטרי** כ-25 קילומטר מזרחית מהעיר בוריסלב. שמה היום **זויה קרסניאנסקיה**.

כארבעה חדשים לפני מות אבי הגיעה זיסל לביקור בישראל עם שניים מבניה. נפגשנו, טיילנו ביפו העתיקה. ביניהם דיברו אבא וזיסל יידיש.

ציפה והילדות מלכה ופנינה -נספו בשואה.

הדוד משה עזב את העיר בוריסלב בעגלה וסוסים. בדרך, לא אחת נשקפה סכנה ממשית ליפול לידיהם של הלאומנים האוקראיניים, אבל הם הצליחו לחמוק והגיעו בעגלה עד קייב, עד לגשר על הנהר דנייפר מרחק אלפי קילומטרים מבוריסלב. בקייב במעבר על הדנייפר שמרה המשטרה ונתנה מעבר רק לבעלי אישור מיוחד. הדוד משה החליט למסור את הסוסים והעגלה למשטרה ועלה על רכבת ראשונה שנסעה מזרחה. יעד הרכבת היה טשקנט בירת אוזבקיסטן באסיה התיכונה. הדוד משה עלה על הרכבת אבל לא המשיך בה עד לתחנה היעודה כאשר הרכבת עצרה לתדלוק ומים בתחנת קרנוי קידן ירד הדוד להתבונן בסביבה, המקום מצא חן בעיניו והוא החליט להישאר. לא הרחק מתחנת הרכבת הייתה תחנת קמח ובית מלאכה לצרכי תחזוקה והדוד התחיל לעבוד במקום.

הוא עבד שם מספר חדשים. כמו כל יהודי סקרן היה הולך מדי פעם לתחנת הרכבת לראות מה קורה כך פגש מכרים מן העיר שמאוחר יותר סיפרו לביתו זיסל שראוהו במקום. בתחנה גם נודע לו כי מגייסים **לצבא פולני של אנדרס**. הדוד משה החליט שהוא עוזב את המקום ונוסע להתגייס. הוא נכנס למשרד והודיע להנהלה כי הוא עוזב על מנת להתגייס לצבא. ערכו לו חשבון סופי, לקח מצרכים לדרך ויצא אל מחנה הגיוס. היו קשיים לא מעטים. הפולנים לא ברצון גייסו יהודים אך בסופו של דבר הוא גויס לפלוגת התחזוקה. בתוך המחנה החיים היו קשים מאוד: קור חורפי עז, ללא בגדים חמים. כאשר הגיעו המגויסים למקום המחנה, הראו להם את מקום הקמת האוהלים, אך רבים היו עייפים ולא מעט עצלים וכך רבים מהמגויסים קפאו למוות כבר בלילה הראשון. הדוד משה ארגן את הקבוצה שאיתם היה צריך לגור באוהל. הם חפרו באדמה הקפואה עומק של מטר ובגודל האוהל. משני צידי של האוהל השאירו נישא בגובה 40 סנטימטר שישמש כמקום שינה, הכניסו כלונסאות לאדמה שיתמכו באוהל ואת גג האוהל כיסו באדמה החפורה. הם פיזרו חבילות קש שישמש כמזרון וכך עברו את הלילה ונשארו בחיים. למחרת מפח שמצא בשטח, בנה תנור והם דאגו שזרדים יזינו את האש כל הזמן. כאשר הם חפרו על מנת להכניס את הכלונסאות הם הגיעו למים. הם סידרו היטב את הבור וכיסוהו על מנת לשמור על ניקיון המים וכך לא חייבים היו לצאת מהאוהל אפילו לא על מנת לחמם מים לתה או למאכל. בדרך זו עברו את החורף הקר.

בקיץ יצאו דרך אירן מברית המועצות והגיעו לארץ ישראל. בארץ עבדו שתי לילות בשבוע במאפיה ברחובות והיה חוזר למחנה ברברה ליד ניצנים. הוא עבר את כל המלחמה, לחם בקרב מונטה קאסינו, כיבוש איטליה והגיע לאנגליה. באנגליה הכיר את **ארנה** אשתו השלישית ובשנת 1947 הם עלו ארצה.

לארנה הייתה אחות **ציפורה** במושב גבעת חן. הם התיישבו במושב. גיסו סידר לו עבודה במחסן הגרעינים והקצה לו חלקה בחצר משקו להקים בו צריף למגורים. בתום מלחמת השחרור, כשחילקו מגרשים לבני המושב קיבל גם הוא שני דונם אדמה להקים את ביתו ולול מטילות. כאשר הגיע לגיל 70 מכר את הלול והבית עם האפשרות לגור בו כל עוד הוא חי. עד היום הוא חי בביתו יחד עם ארנה אשתו והוא בן שמונים ואחת!¹

אני זוכרת בילדותי את הדוד משה לוקח אותי בשבתות על העגלה בתוך לול התרנגולות. אני עומדת ומוסעת והדוד עובר ואוסף ביצים. אני זוכרת את המשחקים בחצר המשק של הדוד ואת כלי החרסיה היפים של הדודה ארנה. יחסים חמים וטובים היו בין הדוד ואבא עד לשבת אחת בשנת 1966 בה נפער קרע. הדוד משה כעס על אבא שלא לקח את זיסל ביתו הבכורה, אתו כאשר בתום המלחמה, עזב את רוסיה וחזר לפולין. אבא והדוד משה לא דיברו עוד. במותו של הדוד היה זה אבא שאמר עליו קדיש.

מאיר ברגר אחד מתוך ארבעת האחים שגרו אצלנו, הפך לקונדיטור מומחה. הוא התיישב בעיר סטרי נישא ונולדו לו שני ילדים. לפני מלחמת העולם השנייה הייתה לו קונדיטוריה משלו. עם סיפוח האזור לברית המועצות הפך את הקונדיטוריה לקואופרטיב עם הפועלים שעבדו בה והוא המשיך לנהל אותה כיושב ראש הקואופרטיב. בתחילת הקרבות בין ברית המועצות וגרמניה הנאצית גויס לצבא האדום. אשתו והילדים נשארו בסטרי וכנראה נספו בשואה.

מאיר יחד עם אחריים הועבר מהיחידה הקרבית לגדוד עבודה ובמשך הזמן שוחרר מטעמי בריאות. לאחר המלחמה התיישב בעיר **מוקולאב**, לא הרחק מהעיירה רוזדול ממנה הגיעה אימו לבוריסלב. הוא ניהל קונדיטוריה ממשלתית. הוא צריך גם היום לחיות שם. (1982)

תנחום ברגר האח השני, התיישב בעיר **סמבור** (Sambor) כ-25 קילומטר מערבית לבוריסלב ונישא לחברה למקצוע ספרות נשים. עם פרוץ הקרבות גויס לצבא האדום ואיבד את ידו הימנית. הוא חי כיום בעיר **חרקוב** שבאוקראינה. במרץ 1990 התפרסם עיתון, אותו מצאתי בין דברי אבי שנים רבות לאחר מותו, בו מצויין כי תנחום ברגר היגר מחרקוב ל-Allentown שבארצות הברית, בדצמבר 1989.

פנחס נישא ונשאר בבוריסלב הוא עבד כאופה. הוא אשתו וילדיו נספו בשואה. **ברל** הרביעי מבין האחים עבד כאופה ברוזדול. כל משפחתו יחד אתו נספו בשואה.

כפי שסיפרה האמא, נולדתי ילד יפה. פנים ורודות חלקות עיניים כחולות ושיער פשתן. משקל כבד - 4 קילוגרם. בזמנים ההם ילדו בבית הייתה מילדת משפחתית **דובה** היה שמה. השם דובה הוא אחד הגלגולים של טובה בפולנית Dobras דובריש בסלנג האידי ועם אהבת הקיצורים מקצרים את השם ונוצר דובה. דובה זו עזרה בלידת אבי וכל האחים והאחיות שלו וגם כל הילדים אצלנו בבית נולדו עם עזרתה.

כשנולדתי התחילו לחפש מה שם יתנו לי. שני הסבים שלי היו דתיים ואצלנו נהוג לתת שם רק אחר אדם שאיננו בחיים. זמן לא רב לפני שנולדתי נפטר **משה ביטנר**, דוד רחוק של אמא, ששנה לפני מותו בגיל מאה הוסיף לשמו חיים כסגולה לאריכות ימים. מאחר ולאיש לא קראו על שמו נפלה החלטה כי אני אקרא בישראל על שמו- **משה חיים**. בכל התעודות אני רשום משה ורק בעלייה לתורה קראו בשמי משה חיים בר רבי יוסף. הורי נישאו אחרי המלחמה ותקומת שלטון פולין העצמאית. בעת ההיא כל מוסדות השלטון עדיין לא היו מסודרים לכן הסתפקו ההורים בחופה וקידושין ואותי רשמו במרשם התושבים עם לידתי בשם **משה גוטנפלן** על שם המשפחה של אמא.

כאשר מלאו לי שישה חדשים נרשמו ההורים אצל הרב המוסמך לרשום נישואין והוגשה בקשה לשנות את שם משפחתי לדאורמן. הבקשה אבדה וכך נותרתי עם שם משפחת אימי עד שהחלפתי את שם המשפחה בישראל. יתר הילדים שנולדו אחרי נשאו את שם המשפחה דאורמן.

מספרים היו שהייתה לנו שכנה אסתר גיטל שמה שכל השכונה הייתה נזהרת מפניה. אמרו שיש לה עין רע גם אמא שלי נזהרה וחששה שהשכנה לא תראה אותי. אך מעשה שטן, היא נכנסה בדיוק כאשר האמא הניקה אותי והיא מלאת התפעלות הכריזה על יופיי, העיניים כמו השמיים. אמא אמרה בליבה מה שאמרה, אך דבר לא עזר למחרת התעוררתי עם דלקת עיניים חריפה. אמא לא מצאה את מקומה, מלאת טענת הייתה אל עצמה על כי לא נעלה את הדלת על מנעול ובריח בעת האכילה אותי. הדבר הגיע לאזנה של הסבתא שרה היינה היא הגיע אלינו הרגיעה את אמא לקחה אותי בידיה ובלשונה נקתה את עיני עד שנפקחו. אמא הייתה שוב מאושרת ששוב היא רואה את עיני.

הייתי ילד שקט, שעות יכול הייתי לשבת בשקט, שקוע במשחק. הייתי שקט עד כדי כך שקראו לי משה תם. תם בעגה האידיאית פירושו טיפש. אמא פיטמה אותי במזון רב והייתי מאוד שמן. לא הלכתי עד גיל שנתיים וכשהתחלתי ללכת הייתי כל כך מסורבל שכיננו אותי "צערגרובר משה"- משה השמן.

בהיותי בן שנתיים נולדה לי אחות. שני הסבים היו בחיים הסבתות מתו על ההורים בגיל צעיר. אבא התייתם מאמו כאשר היה בן ארבע, אמא התייתמה מאמה כאשר הייתה בת אחת עשרה. שניהם רצו כי בבית תתהלך בת הנושאת את שם אמם וכך נקראה אחותי **פייגה אסתר גיטל** ובבית יקראו לה אסתר גיטל. מאחר ואישה עם העין רעה קראו אסתר גיטל לא הרגישה אמא נוח עם שם זה לביתה וכך לאחר זמן השמיטה את השם אסתר וקראה לה גיטל. גיטל הייתה צעירה ממני בשנתיים וכאשר הייתה גיטל בת שנה הייתה אמא משאירה אותי לשמור על גיטל לכמה דקות כאשר הייתה הולכת למכולת. יום אחד היא חוזרת מהמכולת והמיטה ריקה. אמא הפכה את כל הבית שואלת אותי מה קרה? איפה גיטל ואני מכונס ושותק. פתאום הבחינה אמא בחבילה מתחת למיטה של ההורים, מסתבר שהוצאתי את גיטל מהמיטה וגלגלתי אותה בתוך שמיכה אל מתחת למיטה. במזל לא קרה דבר. כשגיטל הייתה בערך בת שנה וחצי חלינו שנינו בחצבת. אני עברתי את המחלה בצורה קשה מאוד וגיטל לא סבלה הרבה והייתה כל הזמן עליזה. באחד הימים הבחינה אמא שאני קודח מחום והזעיקה את סבתא שרה היינה. סבתא הגיעה הכינה אמבטיה קרה והטבילה אותי בתוכה. החום ירד. אמא הייתה עסוקה איתי אך הבחינה פתאום כי עליזותה של גיטל נעלמה היא הבהילה אליה רופא שהרגיע אותה ואמר כי אין לה מה לדאוג אך הסתבר שגיטל הסתבכה בדלקת קרום המוח והיא נפטרה.

כשקמה אמא משבעת ימי האבל היא חילקה כל מה שהיה שייך לאחות ומה שהזכיר אותה. המוות היה קשה מאוד על ההורים. נוסף לילדה כאילו שכלו שוב את אמותיהן. אמא סבלה והייתה מחפשת סיבות אצל עצמה על כך שהניקה את הילדה רק שלושה חדשים ועל כך ששינתה את התחייבותה וקראה לה רק גיטל ולא אסתר גיטל והנחמה באה רק כאשר הייתה אמא שוב בהריון.

אבא התאקלם טוב בעבודה המעסיקים היו מרוצים ממנו. האינפלציה דעכה והחיים החלו להיות סבירים. ההורים יכלו גם לחסוך מעט כסף מעבר להוצאות השוטפות. במרץ 1924 אבא חלה והרופא המליץ על אשפוז בבית החולים אבא רצה רק מנוחה בבית אבל הרופא אמר שאם אינו הולך לבית החולים עליו ללכת לצאת לעבודה. בתקופה זו הייתה קופת החולים מיסודה של האגודים המקצועיים במסונפים למפלגה הסוציאליסטית הפולנית וכל עובד חבר באיגוד היה מבוטח. אז אבא למרות חוליו יצא לעבודה והתפתחה אצלו אסטמה שלוותה אותו כל החיים. השינוי הקל במזג האוויר ובמיוחד מזג אוויר גשום גרם לו לחוסר אוויר.

כשאמא הייתה בהריון בפעם השלישית דחק אבא שהיא תצא להינפש בכפר **קרופניבוק**. שם היה איכר יהודי שהיה מביא לנו תוצרת חקלאית ממשקו: חלב גבינות וביצים. יום יום היה פוקד אותנו עם חלב טרי שלושה ליטר חלב היינו צורכים כל יום. האמא והדודה שרה שכרו חדר אצל אותו איכר ויצאנו לשם לחודש ימים בקיץ לנשום האוויר הכפרי ולשתות חלב ישר מהחליבה ברפת. אבא והדוד היו באים מדי פעם לבקר. פעם בא דוד הרש לבקר את דודה

שרה ואני בקשתי את קרבתו עד שזה הרגיש אותו כנראה התגעגעתי לאבא ואז הוא אמר שאם היה לו ילד כזה היה צפנה אותו לכרם- בסלנג המקומי זה לבית הקברות. אמא מאוד נפגעה וענתה לו שמאחר ואין לו עדיין ילדים אין הוא יכול להבין נפש ילד. למחרת ארזה אמא את מיטלטליה וחזרה הביתה. זו הייתה הפעם היחידה שאני זוכר בה יצאה אמי לנופש. הייתי רק כבן ארבע שנים אך אני זוכר היטב את הבית בכפר. העצים הגבוהים המצילים על הבית שני ספסלים משני צידי דלת הכניסה. בערבים לאחר החום היינו יושבים על הספסלים ונהנים מאוויר הערב הקריר. אני זוכר ערב אחד, כשהיינו לפני הבית והסתכלנו אל הפרות החוזרות מן המרעה עזבה פרה אחת את העדר והתקרבה אלי. פעמון ענק היה תלוי לה על הצוואר. עמדתי ללא נייע הפרה התקרבה עד מרחק כמעט פסיעה. כל אנשי הבית הביטו ללא הגה פתאום סובבה ופנתה לעבר הרפת. כולם נשמו לרווחה רצו אלי חיבקו אותי ואני עדיין לא הבנתי מה קורה.

בראשון לספטמבר 1926 נולדה אחותי חנה. שמה המלא היה חנה רוזה או כפי שנרשמה במרשם התושבים **אננה רוזליה**. את השם קיבלה אחרי האם החורגת של אבא, אמם של שרה, מאיר, תנחום, פנחס וברל שטפלה בו בנאמנות כאם של ממש ושהוא מאוד חיבב והעריך. הורידו את העריסה מעליית הגג ואני נהנתי שיש לי אחות ועזרתי לאמא לנדנד את העריסה. העריסה הייתה העשויה מעץ שזיף והייתה חזקה. כשגדלה אחותי אני זוכר היינו יושבים בה שנינו ומתנדנדים כמו בכסא נדנדה.

האמא לא הסתפרה מעולם. הייתה לה צמה עבותה תלויה על גבה. שיערה היה שחור כעורב ואני אף ראיתי גוון כחלחל. לאמא היו כאבי ראש תמידיים, מאז נפלה מעליית הגג בהיותה בת אחת עשרה. האנשים היו אומרים שהצמה המכבידה עליה גורמת לכאבי הראש אך אמא לא רצתה לוותר על צמתה.

בשנת 1927 חל חג השבועות. ליהודים זו הייתה פגרת חג ארוכה מערב שבת עד מוצאי יום שלישי. הימים יפים מאוד היו, ללא ענן וגשם והאנשים הרבו בביקורים וטיולים מחוץ לעיר. ביום ראשון ערב החג לפני הצהריים הופיעו אצלנו חבורת בחורים צעירים - האחים של אבי תנחום, מאיר ופנחס וחבריהם. הם היו לבושים חליפות חומות בהירות בגוון אדמדם מפוספס עם לבן. תוך כדי עליצות לפתע הציע תנחום לאמא שהוא יספר אותה. תחילה התנגדה ולבסוף הסכימה אני זוכר אמא התיישבה במרכז החדר ובהינף אחד של מספרים נגזרה צמתה. מאז הייתה מסופרת קצת נמוך מתנוכי האוזניים ומאז הייתה אוספת את השיער בגלילי לאורך העורף. והצמה עטפו אותה בניר והניחו למשמרת במגרת הארון. היא הייתה מונחת שם גם כשעזבתי את הבית בכיוון ברית המועצות בזמן מלחמת העולם השנייה.

הדודה פייגה, אשתו של דוד משה (אח של אבא) נפטרה בהשאירה את זיסל, יתומה בת שנתיים וחצי. הדוד נשאר לגור לבד בבית עם ביתו הקטנה זיסל והסבתא שרה היינה. אז הציע הדוד לאבא שלי לעבור לגור איתם. דוד משה גר בשכונה שנבנתה על ידי העירייה בסוף מלחמת העולם הראשונה עבור נפגעי השיטפון היו בה שש עשרה בתים כשבכל בית שש דירות. תשעים ושש משפחות גרו בשכונה ורק ארבע משפחות לא היו יהודיות. הבתים היו חד קומתיים עם גגות משופעים וגבוהים כשמכל צד שלוש דירות. לשתי דירות מכל צד הייתה כניסה משותפת ודירה שלישית כניסה פרטית. כל דירה הייתה בנויה משני חדרים גדולים ומחסן ששימש לאחסון הפחם בחורף. אני זוכר שהמשפחה הייתה מכינה חמש טון פחם לכל החורף. החורפים היו קרים מאוד והטמפרטורה הייתה יורדת ומגיעה עד למינוס 30 מעלות צלזיוס. מהכניסה היו נכנסים לחדר הראשון שהיה גם המטבח גם חדר האוכל ולעיתים גם חדר שינה. דלת הייתה מפרידה בין שני החדרים. בכל חדר שני חלונות גדולים.

את השכונה תחמה גבעה מוארכת מדרום. ממזרח הייתה גבעה רחבת מימדים ועליה היינו מבליים את רוב זמננו במשחקים. מצפון הגבעה הייתה קופת חולים עירונית ואחריה שכון עובדים קואופרטיבי שרובו מאוכלס היה בלא יהודים. בין ילדי היהודים וילדי השיכון היו לא מעט מלחמות על שטח הגבעה למשחקים. הדירה של הדוד הייתה גדולה ותנאי השכירות נוחים ואבא הסכים להצעת הדוד. אבא שילם לדוד דמי מפתח אלף זלוטי סכום נכבד למדי

ועוד כמה מאות עבור שני ארונות בגדים שולחן וארבע כסאות שהדוד לא חפץ בהם וכך בחורף 1928 נכנסו לגור בדירה החדשה ברחוב לוז'יני 33.

החוויה הראשונה שלי בדירה החדשה נחרטה כך בזיכרוני. אני מסתכל פנימה אל הבית דרך החלון רואה ערבוביה של רהיטים ובמרכז החדר ילדה קטנה חצי עירומה צווחת בכל כוחה. הילדה הייתה זיסל בת דודי. הבת של דוד משה. הורדנו את המיטלטלין סידרנו את הדירה והתמקמנו במקומנו החדש. בחדר הפנימי גרנו ההורים, אחותי חנה ואני. בחדר הראשון הסבתא שרה היינה הסבא מאיר אלעזר והדוד משה עם זיסל עד שזיסל הועברה אל הסבתא מצד אמה. הדוד גר איתנו שנתיים נוספות וכאשר הכיר את ציפה נישא לה ועבר לגור בדירתה עם אביה ואחות צעירה יותר.

בשכונת דברי, בה גרתי קודם לא היו לי הרבה חברים. כמעט לא היו ילדים בגילי היה לי חבר אחד פולני מוקולקה שמו והיינו משחקים האחד אצל השני. הודות לכך למדתי לדבר פולנית. אצלנו בבית דיברו יידיש בלבד. במקום החדש היו לי הרבה חברים כולם ילדים יהודים ובמהירות שכחתי כמעט את כל הפולנית שידעתי. כשעברנו לגור במקום החדש הציגו לאבא המעסיקים לעבור קורס מסיקי דוודים. אבא קיבל את ההצעה כי לסיים קורס זאת אומרת להיות פועל מקצועי ועלייה בשכר העבודה. אני זוכר איך אבא למד ועשה כל מיני תרגילי חישוב. אמא עזרה לו בפתרון בעיות בחשבון והוא סיים את הקורס בהצטיינות. ביולי 1928 התחיל לעבוד כמסיק דוודים. בחיינו התחילה תקופה חדשה. אבא התחיל לעבוד במשמרות כל שבוע בימי שני, היה עובר ממשמרת למשמרת. בקר, ערב, לילה וחוזר חלילה. כשאבא היה עובד במשמרת לילה היה ישן במשך היום וצריך להיות בשקט מוחלט. המשכורת גדלה ויחד עמה גם החיים החלו להיות יותר נוחים באוגוסט 1928 התחלתי ללמוד בכיתה א'. קנו לי ילקוט, ספרים, מחברות ובגדים חדשים. ביום הראשון הביאה אותי אמא לבית הספר ויום יום הייתי הולך חצי שעה לכל כיוון גם בגשם גם בשלג. כשהתקרב החורף אבא הזמין לי זוג מגפיים לפי מידה ואמא, אני זוכר יום חמישי אחד ישבה עד שעה מאוחרת בלילה ותפרה לי חליפת קורדרוי חומה ומעיל עליון מבד עבה דו צדדי. זו הייתה פעם ראשונה שהשאירו אותי ער עד מאוחר, כי האמא הייתה צריכה אותי למדידה. למחרת הלכתי לבית הספר לבוש ונעול חם. בחוץ היה קור עז והרחובות מושלגים. הדרכים היו חלקות כזכוכית. אמא אחזה בידי, שומרת שלא אפול. בימים שטמפרטורות היו יורדות מתחת למינוס 28 מעלות, היינו נשארים בבית חופשיים מלימודים.

החורף עבר והאביב הגיע וביום שבת השישי באפריל 1929 נולד אחי **אבוש-אבי**. אני זוכר ביום שישי בצהריים אמא שטפה את הרצפות, בפתח ביתנו עמדה קבוצת נגנים צוענים ונגנה נעימות. אמא חתכה חצי עוגת שמרים שאפתה לקראת שבת ונתנה להם. סעודת ערב שבת הייתה כרגיל. בשבת בבוקר התעוררתי לקול צעדיה של אמא הלך וחוזר בחדר. עדיין לא הבנתי. אבא העיר את דוד משה והוא הלך להביא את המיילדת **דובה**, בערך שלושה קילומטר מהבית. דודה פייגה אחות של אמא שלי הייתה גרה בשכונת הגיעה גם היא. מישוה שם צלחת על החלון כסגולה נגד עין הרע. חלונות נשארו מוגפים. כך נהגו. המיילדת הגיעה ובערך בשעה 10:00 נשמעה צווחה מן החדר הסמוך. אבא, הלך אל סבתו ששכבה במיטה ואמר: סבתא מגיע לי מזל טוב. הם התנשקו. היא הוציאה ארנק מתחת לכר ונתנה לו 10 דולר.

אני נכנסתי אל אמא. אמא שכבה במיטה ועל ידה, עטוף כך שרק הפנים נראו, שכב האח החדש שלי. פנים שחומים והרבה שיער שחור. הסתכלתי ויצאתי את החדר.

התחילה תכונה בבית ביום שלישי עלה אבא לעליית הגג והוריד את העריסה. רחצו אותה היטב והציעו אותה עם כלי מיטה נקיים. שמש בית הכנסת הופיע, אסף את הילדים שהיו בסביבה נעמדו כולם סביב העריסה ואמרו במקלה "קריאת שמע". למחרת עבר האח אל העריסה. אבא הגיש לשמש בית הכנסת רשימה של אנשים מוזמנים שיעבור מבית לבית להזמין אורחים לסעודת יום שישי בערב. אמא הזמינה אישה שהכינה את הארוחה. אבא הביא חביות בירה והדוד של אבא, שמעון קרייזברג הביא שני ארגזים של משקה תוסס. ביום שישי לאחר תפילת מעריב התמלא הבית אורחים. היה שמח. אני שתיתי כל כך הרבה בירה ותוסס שלמחרת התכסו פני בפצעים. בשבת סבא

ואבא חזרו מבית הכנסת ואיתם המוהל ומניין. אחי נכנס בבריתו של אברהם אבינו ושמו בישראל **נקרא אבוש-אברהם** אחרי השם הדוד בעלה של פייגה אחות אימי עליו השלום.

סיימתי כיתה א'. לא מהגאונים אך לאור זאת שאת הפולנית למדתי רק תוך כדי הלימודים אפשר היה לציין את הדבר כהישג. באחד מימי החופש שיחקתי בחוץ. קראה לי אמא לבוא הביתה. בבית היו אבא אמא ואיש זר שלא הכרתי. רזה גבוה ושפם נוסח צ'רלי צ'פלין עיטר את פניו. אצבעותיו היו דקות וארוכות. כשהתקרבתי שאל אותי אבא אם אני רוצה ללמוד לנגן על כינור. עניתי בחיוב. האיש הוציא כינור קטן מנרתיק ונתן לי לנסות ולהחזיק בו. הייתי ילד קטן קומה בעל אצבעות קצרות ולמרות שהיה זה כינור רבע היה הכרח לשייף את צוואר הכינור על מנת שיהיה מתאים למידותי. שנה למדתי אצל המורה **יוסף שואלברנדורף** שלוש פעמים בשבוע היה מגיע כל פעם למשך שעה. המורה היה מרוצה מהתקדמותי ופיזר שבחים עלי גם הרחק מחוג המשפחה. לאחר שנה הופסקו לימודי הכינור- המשבר הכלכלי העולמי של שנות השלושים הגיע גם לבוריסלב.

מחירי הנפט בשוק העולמי ירדו והתחילו לסגור בארות נפט. גם הבאר בה עבד אבי נסגרה. בהסכם מכירת הבאר הועברו הפועלים לחברה החדשה וזו פיטרה את הפועלים. בקיץ 1930 כחצי שנה לאחר הרכישה קבלו הפועלים, בתוכם גם אבי, הודעה מהחברה כי הבאר תופעל עד סוף השנה האזרחית ותיסגר.

במאי 1930 נפטרה הסבתא שרה היינה. ביום פטירתה עשו מניין הגיעו שני הבנים שמעון ומנדל. שמעון נשאר לשבת שבעה אצלנו בבית. בתום השבעה כשהוציאו את החפצים של סבתא מהחדר ואת מיטתה נעשה המקום ריק משהו. היה חסר לי המראה שלה הייתה חסרה לי המיטה שלה. המיטה של סבא אלעזר הועברה בסמיכות לחלון. זכרון מסבתא יש לי מגיל ארבע בערך, ככאשר עוד גרנו במקום הישן. באנו לבקר אצל הדוד משה. שרה היינה קרא לי ונתנה לי סוכריה וכף שמן דגים. על דש השמאלי של המעיל האפור החדש, נפלה טיפת שמן והכתם נשאר.

לקראת ראש השנה הביא אבא תפוחי עץ גדולים ושני זוגות נעליים חדשות לאחותי חנה ולי. אחי הקטן אבוש ראה שמודדים לנו נעליים והוא בן שנה וחצי בלבד פנה לאבא ואמר "טאטה אין מיר שישס" - אבא ולי נעליים? את המילה נעליים עוד לא יכול היה לבטא. מיד אבא הלך העירה והביא זוג נעליים גם לאחי. בהסתכלות לאחור אני חושב שאבא חשב שאולי זו השנה האחרונה שיכול למלא את משאלתו ולכן קנה גם לאחי בן השנה וחצי נעליים, שהרי מספיקים היו לאחי בן השנה וחצי, נעלי הבד שאמא הייתה תופרת. וכך אכן היה. שנת 1930 הייתה השנה האחרונה שבה היה שפע בבית שלנו.

לאחר שאבא פוטר, הוא מצא כל פעם עבודה מזדמנת אך תנאי העבודה היו גרועים. הדבר השפיע גם רע על בריאותו. האסתמה נתנה אותותיה. אחרי כל גשם קל בעבודה בחוץ היה מתקרר ושוכב כשבועיים במיטה עם קשיי נשימה. המצב החמיר והיו תקופות שלא יכול היה בכלל לצאת לעבודה. אמא החלה לחפש עבודה בתפירה. בימים עברו היא הייתה תופרת מבוקשת. ההפסקה של עשר שנים השפיעה על מיעוט האנשים שנזקקו לתפירתה היא נאלצה לעבוד עבור חנויות קונפריציה ושכרה היה זעום מאוד. בבית החלו החיים להיות קשים. בכיתה ב' השתפרתי בלימודים ובכיתה ג' היו לי כבר שלושה "טוב מאוד"- חשבון גאוגרפיה וזמרה. אני זוכר שבכיתה ג' היה לי קשה לספר סיפור לאחר קריאה בספר. אמא התיישבה איתי קראנו ביחד את הסיפור אני בקול רם והיא עקבה אחרי הקריאה. לאחר מכן סיפרה לי אותו בעל פה. כשהבנתי את השיטה הדבר יותר לא היה בעיה. בכיתה ג' היו מתחילים ללמוד זמרה בצורה מסודרת. בעלי שמיעה טובה וקול היו משתתפים במקהלת בית הספר. כשהמורה לזמרה בחנה את הקול שלי השמעתי לה את הסולם דו מז'ור וזה הספיק לה בכדי לרשום אותי ברשימת המקהלה ולקבל ציון טוב מאוד במקצוע כל השנה. במקהלת בית הספר השתתפתי מכיתה ג' ועד גמר כיתה ז'. שרתי בקול ראשון והייתי בין השלושה שנבחרו לשיר קטעים גבוהים במיוחד - קול ראשון עליון.

בכיתה ד' הייתי בין התלמידים הטובים ביותר בכיתה היו לי שמונה ציוני "טוב מאוד". בשפה האוקראינית ובשפה הפולנית היה לי ציון "טוב". בהתעמלות מלאכה וציור היה לי ציון "מספיק" בלבד. מכאן ואלך בבית הספר העממי הציונים שלי ירדו אבל תמיד הייתי בין התלמידים הטובים.

כשעברתי לכיתה ה' חנה נכנסה לכיתה א'. למרות קשיי הפרנסה נמצא הכסף לקנות ילקוט חדש, קלמר ויתר הדברים הנחוצים לכיתה א'. מחצאית ישנה אמא תפרה לה שמלונת ואני לקחתי אותה לבית הספר. תענוג היה להסתכל עליה. קטנטונת בשמלה כחולה עם כפלים וצווארון מלחים לבן, שיער מתולתל ועינים חומות גדולות. בעת ההיא לא היה בית הספר מעורב, אלה היו שני בתי ספר סמוכים אחד לשני עם גדר מפרידה היא נכנסה בשער אחד ואני בשני. היא הייתה תלמידה טובה בכל שנות לימודיה.

בחופש קיץ לאחר גמר כיתה ה' השתתפתי במקהלת גברים של **החזן פרידמן**. המקהלה כללה שני בסיס, שני אלטים שני טנורים ושלושה סופראנו. אני שרתי סופרנו. ערב ערב, במשך חודשים הייתי הולך לביתו של החזן ומשתתף בחזרות. לאחר מכן ב"ימים הנוראים" השתתפנו בתפילה של בית הכנסת של אגודת הסוחרים. זה היה בית הכנסת היחיד שהופיעה בו מקהלה כה גדולה. בתמורה, קיבלתי לקראת החג חליפה וזוג נעליים. ביום שני של ראש השנה, בהפסקה בין תפילת שחרית למוסף ניגש אלי בחור, שאחר כך נודע לי ששמו **סאלק אוזנשטיין**, שוחחנו ובסוף הציע לי לבוא בשבת לקן של **אגודת הנוער הציוני "עקיבא"**. באתי ומאז הייתי חבר בתנועה עד פרוץ המלחמה. זו הייתה תנועה קטנה ועצמאית. מבחינה אידאולוגית תנועה חלוצית משהו בין הנוער הציוני ובני עקיבא. בארץ, התנועה הקימה שני ישובים הראשון בית יהושוע בשרון והשני קיבוץ נווה איתן.

גמרתי שבע כיתות בית הספר העממי. הציעו לי סטפנדיה שאמשיך ללמוד. החלטתי שאני הולך ללמוד מקצוע בכדי שיותר מהר אוכל לעזור במשהו בבית. לא כל המקצועות היו פתוחים אז בפני ההיהודים. אני התחלתי ללמוד שולית חייטים. בתקופה ההיא אבא היה מאוד חולה והיה בבית חולים. הגעתי לגיל בר מצווה והכינו אותי בתלמוד תורה. לימדו אותי הלכות תפילין ואת ההפטרה של השבוע. סבא לקח אותי לבית הכנסת ושם עליתי לתורה כשהטלית של סבא עלי. שמחתו של על כי הגעתי לגיל מצוות הייתה מהולה בצער שהאבא חולה והפרנסה בבית בדוחק.

עבדתי כשולית חייטים בבית מלאכה גדול. לבעלי הבית היו שני בתי מלאכה שהעסיק בהם כ-14 איש וחנות לבגדים. אני עבדתי שם שנתיים מ-7 בבוקר עד 7 בערב. טצל בעלי מלאכה לא הונהג יום עבודה של שבע שעות בערבי חג עבדו גם יותר מאוחר. בצהריים הייתי בא הביתה. לא תמיד היה מה לאכול. אמא הייתה הולכת אל השכנים להלוות כמה גרוש, שיהיה לי לפחות לחם לאכול. בגיל 14 שקלתי 47 ק"ג ובגיל 19 ארבעים ותשע וחצי. כעבור שנה קיבלתי זלוטי אחד לשבוע שכר עבודה. זה לא היה הרבה אבל התווסף עוד משהו לקופה המשפחתית הדחוקה. כשהייתי מביא בגדים גמורים ללקוחו הם היו נותנים לי דמי כיס הייתי גם את זה מביא הביתה ואם פעם התפתתי וקניתי לי חתיכת שוקולוד בחמישה גרוש היו לי ייסורי מצפון, למה בזבזתי את הכסף ולא מסרתי הכל לאמא.

כעבור שנתיים ראיתי כי אין התקדמות בהתמחותי החלטתי לעזוב את המקום ועברתי לעבוד אצל החייט **אמיל פרידלנד** שאני הייתי העוזר היחידי שלו.

אביש התחיל ללמוד. קשיי הפרנסה שגם אמא וגם אבא היו טרודים בהשגתה הגבירו אצלו את העצמאות והשפיעו על ההתנהגות שלו. הוא תמיד התחבר עם גדולים ממנו ואפילו ממני והם ניצלו אותו לכל מיני תעלולים. אם היה להם חשבון עם מישהו היו שולחים אותו להרביץ מכות. הוא נהנה מזה. פחדו להחזיר לו כי ידעו שהוא בשליחות הגדולים. היה לו חבר בנפש בן גילו **זכריה** היה שמו. זכריה לא ידע להתגונן אם הרביצו לו ואביש שראה שמרביצים לזכריה היה אחר כך מחכה למרביץ מכה אותו ומזהיר אותו שלא יעז לגעת עוד בזכריה. כל הסביבה ידעה שלזכריה זה יש מגן ולא הטרידו אותו עוד.

בשנת 1936 נפטרו שני הסבים שלי. האבא של אבי- הסבא יצחק אייזק בחודש מאי והאבא של אימי- מאיר אלעזר בחודש אוגוסט. מות הסבא יצחק אייזק עבר עלי ללא רשום מיוחד. מות הסבא מאיר אלעזר פגע בנו מאוד. הוא מת בתוך ביתנו. הוא ליווה אותנו בכל צעדנו. בשבועיים האחרונים שכב בביתנו על ערש דווי, לאחר שנפל ושבר את ראש הירך והבן דוד הביא ואתו על ידיו הביתה, היה תמיד קורא לאבי כרצה משהו. אבא היה משתדל לעשות מבוקשו. השבועיים היו מאוד קשים לאמא. ביום מותו לאחר שאמר את תפילת הוידוי קרא לאבא איחל לו בריאות ופרנסה ונפטר. הבריאות של אבא השתפרה והבריאות אמרו שאביו וחתנו משתדלים עבורו בפני כסא של מעלה. אבא השיג עבודה חלקית בבית מלאכה מכני אך המשכורת הייתה נמוכה בהרבה מזו שהייתה לפני שפוטר. במקום העבודה החדש מצבי השתפר הרווחתי שלוש זלוטי לשבוע ומאוחר יותר גדלה משכורתו לחמש זלוטי בשבוע. במקום עבודה זה עבדתי עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה. כאשר עברתי למקום העבודה החדש התחלתי בערבים ללמוד. שלושה ערבים בשבוע לימודים אקסטרניים לקראת בגרות. בימים שלמדתי עבדתי משעה שבע בבוקר עד השעה שש בערב ומשבע בערב עד השעה 11 למדתי. יתר הימים עבדתי עד שבע בערב מלבד יום שלישי שעבדתי עד השעה שלוש בצהריים.

המשכתי להיות פעיל בתנועה ובשנת 1938 התחלתי להדריך את קבוצת "ניצנים" זאת אומרת השכבה הנמוכה. ביולי 1939 השתתפתי במושב הקיץ הארצית של השכבה הבוגרת שהתקיימה בכפר הררי לא הרחק מהעיר ז'קופנה בהרי הטטרי. שמונה עשרה שעות נסיעה ברכבת עברו עד שהגענו למקום. בכל תחנה מהתחנות שבדרך עלו חברים חדשים והייתה תכונה רבה. היכרויות חדשות ושמחה רבה. הקונדקטורים הפולנים של הרכבת אמרו שהרעש שעושים הוא כאילו נוסעים לפלסטינה.

הגענו לתחנה סופית את החפצים העמסנו על עגלה והלכנו ברגל מספר קילומטרים עד לכפר, בו התמקמנו במבנים חקלאיים שרוקנו עבורנו. הבתים בהרים בפולין בנויים מקורות עץ המונחות אחת על גבי השנייה ואת הסדקים ממלאים בסיבי פשטן. הגגות משופעים וגבוהים ואלה מכוסים ברעפים של עץ. את אחד המבנים הקיצוניים, שהיה במקור אסם תבואה, הפכנו לבית הכנסת ובערב שבת נערכה בו תפילה חגיגית, כשכל דגלי התנועה של כל הקנים מהם הגענו עומדים בכותל המזרח. לפני התפילה נערך מסדר חגיגי, אנשים הסתדרו בצורת ח' במרכז המגרש נחפרו תעלות בצורה של סמל התנועה. התעלות מומלאו נסורת ונפט ועם גמר החלק הרשמי של המסדר הדליקו אותו. מושבת הקיץ שאני השתתפתי בה נוהלה על ידי **הניק יפה**, שהיה בין קרבנות האסון שקרה בסוף. כל ההנהגה הייתה בטקס: מזכיר התנועה **שימק דרנגר וגוסטה אברמסון**, שלאחר מכן היו שניהם בתנועת ההתנגדות בגטו קרקוב ונספו בהתקוממות. **סלק סגל ודובקי גולדבק**. בני עירי ואחרים היו גם הם במייסדים. למושבת הקיץ הגיעו מארץ **ישראל אורנשטיין** חבר קיבוץ בית יהושוע ו**יואל דירבלט**, שהיה טיפוס מעניין מלא תורת ישראל וגם בעל השכלה וידע נרחבים. הוא היה מרשים בהופעתו כאילו הוא בעננים. הם היו בדרכם לקונגרס הציוני בבזאל.

בבוקר בשעה שש קמנו ורצנו אל הנחל שזרם בפאתי הכפר התרחצנו כמו במי קרח, אכלנו את ארוחת הבוקר ובהתאם לסדר היום השתתפנו בשיחות והירהורים עד לאחר ארוחת הערב. אז התאספנו כולם על הדשא שרנו והקשבנו ליואל דירבלט או אורנשטיין ואחרים. מאוחר בלילה היינו הולכים לישון. בתנועה הרבנו להתאסף בערבים ולשיר בשקט עד מאוחר אל תוך הלילה. משהו היה מתחיל שיר והאחרים היו מצטרפים. תם השיר אחר היה ממשיך השיר אחר והכל ברועג ושלווה. השיא היה במוצאי שבת. עם תחילת החשיכה היינו מתאספים יושבים בצוותא ומבלי להדליק אור, שרים שומעים שיחה וממשיכים לשיר עם גבור החשיכה מדליקים אור שרים 'שבוע טוב' ויוצאים בהורה סוערת.

במושבת קיץ זו הצטרפתי לקבוצה שהייתה צריכה לצאת להכשרה לקראת עלייה ארצה. את מושבת הקיץ גמרנו בטיול שמטרתו הסופית הייתה להעפיל אל ראשי ההרים הגבוהים של הטטרים. נחלקו לשלוש קבוצות. קבוצה אחת הייתה צריכה לעלות אל ההר **גבונט**, 1900 מטר גובה מעל פני הים, צמוד לזאקופנה ומחובר ברכבל לפרבר

קוזניצה. הגבונט מאוד קשה לטיפוס ולשם הלכו אלה המנוסים שזו להם לא הפעם הראשונה בטיפוס הרים. קבוצה שנייה צריכה הייתה לעלות על ההר **סביניצה** 2100 מטר מעל פני הים וקבוצה שלישית הייתה גם היא צריכה לטפס לגובה 2250 מטר מעל פני הים.

בבוקר יום רביעי 19 ביולי 1939 לאחר הליכה של שלוש שעות ממושבת הקיץ, אכלנו את ארוחת בוקר לרגלי המעיינות בקוזניצה ובסמוך לתחנת הרכבל. הניק יפה הסתובב ביננו והתלוצץ. לאחר הארוחה נחלקנו לשלושת הקבוצות ויצאנו לדרך. אני הייתי בקבוצה שעלתה על ההר סביניצה. העליה הייתה תלולה אבל בתוך היער של עצי מחט נעזרנו בידים על מנת לא למעוד. הקרקע הייתה מכוסה שיחי אוכמניות וידינו ופינו השחירו מרוב אכילה. כאשר הגענו לרמה הבטנו לראות את הדרך שעברנו וראינו רק ערפל לבן עם קרעים אי פה אי שם שמתוכם בצבצו קטעי נוף אי שם למטה. היינו מעל העננים. הלכנו לאורך הרמה עברנו ליד ימת ההרים צרנוסטב הימה השחורה, בה הקרקע הייתה מבזלת מרחוק למטה ראינו את הימה **מורסקה אוקו**- עין הים. עברנו דרך הרמה **ההלה הגונסיניצוב** והתחלנו לטפס בהר הסביניצה. הלכנו בשורה עורפית כשאחד נעזר בשני, עלינו כשעה כשלתע החל לרדת גשם. המשכנו בדרכינו למרות הגשם, אך כשהחלה סופת רעמים וכמה פגעו בהר הוחלט לחזור. לאט ובזהירות חזרנו על עקבותינו וכשהגענו להלה הגונסיניצוב רווח לנו. הגשם הפך זלעפות והקור היה עז והגענו לאכסניית הרים. קיבלנו שתייה חמה ובאח בערה האש. רטובים היינו עד לשד עצמותינו ועייפים עד מאוד. הלכנו לישון.

לפנות ערב כשהתעוררתי, התחלתי לשמוע לחשושים אך עדיין לא היה דבר ברור. אספתי את הדברים שלי. מעיל העור שלי, לא היה- נעלם. כנראה אחד הכפריים ששירתו את האכסנייה שם עליו יד. למחרת ירדנו בחזרה לקוזניצה ומשם הרכבת לעיר **נובי טרג** - עיירה יהודית טיפוסית בה התארחנו אצל משפחות יהודיות בשבת.

כשהגענו לנובי טרג נודע לנו על האסון שקרה בקבוצה שעלתה על הגבונט. שישה נספו. כשהחל לרדת גשם הם היו באמצע הדרך בעלייה קשה ללא יכולת לחזור לאחור. הם היו קרובים לפסגה והחליטו להמשיך אל האכסנייה בראש ההר. התחילה סופת רעמים והניק יפה, שהיה המוביל ועוד בחורה נהרגו מפגיעה ישירה. הבחורה הייתה לפני עליה ארצה ושאפה להעפיל עוד פעם אחת בהרים. פגיעת רעמים נוספת גרמה לבהלה ושניים התדרדרו. שארית הקבוצה התארגנה להמשיך העליה וכאשר הגיעו לאכסנייה ראו כי חסרים שניים בחור ובחורה, אלה נמצאו כעבור יומיים, לאחר שנפלו אל התהום. השישה נקברו בבית הקברות של נובי טרג. ביום ראשון חזרנו אל מושבת הקיץ אספנו את חפצינו האישיים ופינו בדרכנו הביתה. בינתיים דבר האסון התפרסם בעיתונים וההורים היו בדאגה נוראה. ביום שני 24 ביולי לפנות ערב כשהגעתי הביתה הייתה השמחה ללא גבול.

לאחר מושבת הקיץ חזרו החיים להתנהל כהרגלם. ביום שישי הראשון לספטמבר 1939 סיימתי את העבודה מוקדם מהרגיל, אמא ביקשה שאביא ארוחת צהריים לאבא אל בית המלאכה המכאני בו הוא עבד. החלפנו כמה מילים וחזרתי הביתה. כשהגעתי לגשר במרכז העיר נשמעה פתאום אזעקה. אנשים עם סרטים על זרועותיהם עצרו את התנועה ושלחו אנשים להסתתר במרתפים. פרצה מלחמת גרמניה-פולין: מלחמת העולם השנייה.

המשכתי להתגנב לכיוון הבית כשהגעתי היו החלונות מוגפים ושמיכות מכסות עליהם. האמא, האחיות והאח היו מבוהלים. חשבו הגיע הקץ. בפולין לפני המלחמה הייתה שאננות ולא הייתה הכנה לאוכלוסייה.

שהגרמנים דרשו שפולין תיתן להם את פרוזדור דנציג-אוגדנסק כדי שיוכלו להתחבר עם פרוסיה אבל הגנרלים הפולנים הכריזו שאפילו כפתור מהמדים לא יתנו. פולין הפסידה הכל. התחיל גיוס. הרבה זוגות נישאו במהרה בגלל פרוץ המלחמה גם בת דודתי שושה על אף שבעלה לבסוף לא גוייס מכיוון תוך שבועיים הכל נגמר. בערב ראש השנה ביום רביעי בבוקר הגיעו ראשוני הגרמנים רכובים על אופנועי סירה. בכל אופנוע היה מורכב מקלע. הם נכנסו לתוך העיר מכיוון דרוהוביץ, התמקמו בשדה פתוח מעבר לנהר לא הרחק מאיתנו כאשר רק הגבעות שעל יד ביתנו הפרידו. אנחנו הילדים והנערים היינו מסתובבים ביניהם.

ביום ראשון אחר הצהריים נגנה התזמורת שלהם בגן העירוני. במוצאי שבת, מוצאי יום הכיפורים הגיעו היחידות הראשונות של הצבא האדום מצד פרבר טוסטונוביצה. הגרמנים החלו לסגרת עד לנהר סן כשהעיר **פשמישל**

(Pshemeshel) גובלת בין הכוחות הרוסים והגרמנים. היה זה על פי **הסכם רובנטרופ-מולוטוב**. שבוע ימים שהו הגרמנים בעיר ולא הייתה כל פגיעה באוכלוסייה האזרחית, גם לא ביהודים.

מפרוץ המלחמה עד לנסיגת הגרמנים החיים היו קשים. החנוונים סגרו חנויות, המאפיות לא אפו לחם. התחילה האמרת מחירים והאוכלוסייה הענייה סבלה קשות. רק במקרה קנינו לפני פרוץ המלחמה 20 קילוגרם תפוחי אדמה וזה היה האוכל היחיד אותו אכלנו במשך שלושת השבועות.

כשהרוסים הגיעו למחרת יום הכיפורים העירה, מיד הורו לפתוח את כל החנויות, למאפיות לאפות לחם והייתה הקפדה שלא יאמירו המחירים. לא היה שפע. הכל היה בצמצום אך התחילו חיים סדירים.

בתי הספר נפתחו ואחותי חנה נרשמה לשנה הראשונה של הגמנזיום. אני סיימתי בגרות בשיעורי הערב אך בחייטות לא הייתה עבודה ובמשך היום הייתי בבית ללא עבודה. אבא חזר לעבודה במקצועו כמסיק דוודים בתעשיית הנפט. הרוסים דאגו שלאוכלוסייה תיהיה תעסוקה. בארות הנפט שנסגרו מחוסר כדאיות נפתחו מחדש. כולם עבדו חמישה ימים בשבוע והחלו התארגנויות של בעלי המקצוע כקופראטיבים. לא היו מחוסרי עבודה. משפחתי החלה להרגיש כי אנו חוזרים לחיים הרגילים. לא היה שפע אבל פרנסה בכבוד נמצאה.

למדתי לימודי ערב וההשגים בלימודים היו טובים המורה להסטוריה **מריה קובלסקה** קראה לי והציעה לי להיות מזכיר טכני באיגוד מקצועי של מורים וגננות בעיר. עניתי בחיוב. כך, בדצמבר 1939 התחלתי לעבוד כמזכיר הטכני ובערבים למדתי. תזונה לקוייה וחורף קשה גרמו לי לחלות בעיוורון תרנגולות. ראייתי נחלשה, היה לי כאילו מסך וראיתי בקושי. למרות זאת ערב הייתי חוזר מהלימודים בשעה 23:00 והייתי הולך יותר לפי תחושה ולא ראייה. עם בוא הקיץ ושיפור התזונה, הכל עבר.

בקיץ 1940 לאחר שקיבלתי את תעודת הבגרות נרשמתי ללימודים אקסטרניים בבית הספר למורים. חנה הייתה תלמידה טובה מאוד, עם אבוש היו בעיות. פעם כאשר חשב שהמורה לא נהגה בו בצדק ולא תמכה בו למרות שצדק הוא יצא באמצע השיעור במחול הקוז'אק וההורים היו צריכים לבוא לבית הספר.

התפנתה דירה בקרבת מקום העבודה של אבא ואנחנו עברנו לגור **בפרבר מרזניצה**. זה הקל מאוד על אבא, כי במקום ללכת כל יום שעה וחצי למקום העבודה היה הולך עשרים דקות בלבד. היה עליו לרדת במורד ההר מצד אחד לחצות את הכביש ולעלות במעלה שמנגד. גם תנאי הדיור שלנו שופרו.

לאחר שעברנו למגורים החדשים הייתי יוצא מהבית בשעה שבע בבוקר עובד עד השעה ארבע ולומד בבית הספר עד השעה שמונה תשע בערב. לאחר מכן הייתי הולך לבית התרבות ומשתתף במקהלה העירונית ובחוגים אחרים.

בקיץ 1940 אבא קיבל הכוונה מהעבודה לבית הבראה לשבועיים וחזר עם תוספת משקל, רענן ומרוצה. שכחנו את תלאות המלחמה ועליה ידענו רק מהעתונות ומפליטים, שמדי פעם הצליחו להגיע מהצד הגרמני של פולין. אבל גם זה נגמר. ב-21 יוני 1941 התעוררתי לקולות נפץ. נגשתי לחלון בשמים חגו מטוסים גרמנים ומסביבם כתמי ענן לבנים באים ונעלמים לפי קצב התפוצצויות הפגזים שנורו מתותחים אנטי-אוויריים. המטוסים חגו מספר פעמים ונעלמו. כך אני זוכר את תחילת המלחמה בין גרמניה לברית המועצות.

בתחילת חודש יוני התאספנו כל תלמידי בית הספר למורים לחודש של קונסולטציות ובחינות גמר של שנת הלימודים. תחילת המלחמה לא השפיעה על המשך הלימודים עד שיום אחד, ביום הולדתי התשע עשרה, לא נשאר זכר בעיר לרוסים. הם נסוגו. הדבר נודע לי כשבאתי כרגיל לבית הספר. הצבא האדום עדיין נלחם הרחק מן העיר, אך כל מוסדות השלטון בעיר נעלמו.

חזרתי הביתה, בבית לא היה איש. אבא היה בעבודה, אחי אבוש הסתובב בחוץ מחפש מציאות במקומות שעזבו הרוסים, אמא וחנה יצאו לחפש מקום שאפשר עוד לקנות לחם. אספתי כמה חפצים ותעודות, השארתי פתק שאני עוזב את העיר לכוון מזרח וחזרתי לבית הספר למורים. בבית הספר קיבלתי את התעודה שלי המעידה שאני תלמיד השנה הראשונה של סמינר למורים. קניתי במזון חמישה לחמים ועזבתי. כשיצאתי משערי בית הספר פגשו אותי

האמא והאחות. הם הספיקו לקרוא את הפתק שהשארתי בבית ויצאו לחפש אחרי. נתתי להם שני לחמים נפרדנו לשלום. זו הפעם האחרונה שראיתי אותם.

מאבא לא נפרדתי. לאחר הפרידה מאמא והאחות, הלכתי לפנימייה בה שהתה בת דודתי זיסל הבת של דוד משה, הצעתי לה להצטרף. היא העדיפה להישאר. אני עם עוד בחור ובחורה יצאנו לכיוון תחנת הרכבת. נדחסנו לתוכה כמה שרק יכולנו. בתא של שמונה הצטופפו עשרים ואחד. שמחנו שבחצות הרכבת יצאה לכיוון העיר **דרוהוביץ**. למחרת לפנות בוקר נעה הרכבת לכיוון סטרי ולמרות המרחק של 25 קילומטר, רק לפנות ערב הגענו. בעיר **סטרי** (Stryi) היה גר אח של אבא - הדוד מאיר. החלטתי לגשת אליו. כשהגעתי לביתו **ברחוב ריינק 6** הוא כבר לא היה בבית. הוא גוייס לצבא האדום. בבית הייתה אשתו שלקתה בהתמוטטות עצבים, אמא שלה ושני פעוטות בני שלוש וארבע. נפרדתי לשלום. אם דודתי נתנה לי קצת לחם לדרך.

ארבע עשרה יום נסענו ברכבת עד שהגענו **לתחנת הרכבת נוז'ניה דניפרבסק**. שם ירדנו מהרכבת וחילקו אותנו בין הקולחוזים. בעגלות רתומות לשוורים הגענו לכפר **וירחובצבו** ושם חילקו אותנו בין המשפחות. אותי ועוד בחור שיכנו אצל משפחה שהייתה מורכבת מאם בנה וכלתה. את המיטה היחידה שההיתה בבית נתנו לנו והם עצמם ישנו על הרצפה. עבדנו בשדות תמורת אוכל שלוש פעמים ביום. בבוקר לחם לבן של 3 ק"ג שהיה אפוי בתבנית עגולה וחצי ליטר חלב, בצהריים אכלנו בשדה בורשצ' רוסי ודייסה עם בשר ובערב אכלנו יחד עם המשפחה, שכנראה קיבלה מהנהלת הקולחוז תמורה. התחלתי לחסוך למקרה שאצטרך לעזוב את המקום ולנדוד הלאה. שיהיה לפחות לחם לדרך. נודע שאני חייט ונמצאה עבורי תעסוקה עם תמורה בצידה, לאחר שעות העבודה הרגילות.

בכפר התיידדתי עם בחור אחד מבוגר ממני בכעשר שנים. הוא היה ספר במקצועו מהעיר דרוהוביץ והחלטנו יחד על קיום בשותפות. בשבוע השלישי לשהותנו **בברחובצבו** גוייסנו לחפירת תעלות אנטי-טנקיות לאורך הנהר דניפר. לאחר שבוע חזרנו לכפר וקבוצה אחרת החליפה אותנו. שבוע נוסף עבר והקבוצה לא חזרה. הגיעה שמועה שגם את היתר יקחו לחפירת ביצורים. החלטנו חבר שלי ואני, עם עוד שני בחורים לעזוב את המקום. ביום ראשון עם שחר עזבנו. ניווטתי את דרכנו על פי הזכרון לתחנת נוז'ניה דניפרבסק ושם בקשיים רבים הצלחנו לעלות על רכבת משא, שהובילה גושי יציקות ברזל. הגענו לדניפריפטרובסק בדיוק בזמן הפצצת מטוסים גרמנים על תחנת הרכבת, קפצנו ממנה והסתתרנו בתעלה שבין המסילות. כאשר הרכבת התחילה לזוז קפצנו שוב עליה תוך כדי הנסיעה והמשכנו בדרך. אחרי **קורסנילימן** נעצרה הרכבת בקו צדדי ממתינה למעבר פסים. לא הרחק, כחמש מאות מטר נראה יישוב החלטתי ללכת לראות אם אוכל להשיג מזון, כלפתע לאחר כמאתיים מטר החלה הרכבת לזוז רצתי חזרה אך לא הספקתי להשיג אותה ונותרתי בודד בשטח, כשעל גופי חולצה בלבד. כל הבגדים נשארו ברכבת. מזל שהתעודות נשארו אצלי.

לאחר זמן עברה רכבת ובה משפחות אנשי צבא מקייב כשפניהם מזרחה. ביקשתי מהקונדקטור שיאפשר לי לעלות לרכבת כדי להדביק את הרכבת שברחה לי. הוא הסכים ואני התמקמתי בפרוזדור. לפנות בוקר פנה אלי הקונדקטור ואמר שהנוסעים לא מסכימים שאני אמשיך איתם ושעלי לרדת מן הרכבת. ירדתי בתחנה הקרובה - תחנת דוברצנה במחוז חרקוב. פסעתי מרחק של ארבעה קילומטר לכיוון העיירה.

השעה הייתה שבע בבוקר. אנשים שפגשתי הראו לי היכן לשכת הגיוס המקומית. ישבתי וחיכתי וכשפתחו את לשכת הגיוס פניתי לקצין ואמרתי שאני רוצה להתגייס. הסתבר שבדיוק באותו יום היה גיוס [18.8.1941]. בין המגוייסים היו גם שלושה בחורים יהודים פליטים כמוני מהעיר ברודי. ההבדל להם היה כסף ולי אפילו לא פרוטה שחוקה. מכיוון שלאחר כמה ימי נסיעה ברכבות משא הייתי מאוד מלוכלך. שלחו אותי לבית מרחץ ולאחר מכן סידרו לי מקום לינה בבית מלון מקומי ותלושי אוכל למסעדה. באותו יום זו הייתה הפעם היחידה בחיי שאכלתי בשר ארנבת. מישוהו ריחם עלי והביא לי מעיל ישן. זה היה יום שישי.

ביום ראשון בבוקר יצאנו כל המגוייסים לתחנת דרום חרקוב, שם התארגן משלוח המגוייסים של כל המחוז. עלינו על רכבות מסע, ארבעים איש בקרון והתחלנו לנוע לכיוון העיר **טומסק**. בכל קרון היה שק צנימים וכל אחד

קופסאות שימורים. בכל תחנה הייתה מחכה לנו ארוחת צהריים או ערב חמה. היינו נעצרים בתחנה יורדים לחדר אוכל. בכניסה היה מקבל כל אחד כף עץ יושבים אל השולחנות, מקבלים ארוחה וביציאה היינו מחזירים את הכפות וחוזרים אל הקרון. עברנו את הערים פנזה, קויבישב, אופה. חצינו את הרי אורל, עברנו את נובו סיברסק ולאחר שבועיים של נסיעה הגענו אל תחנת הרכבת בטומסק.

על יד התחנה בשדה פתוח חילקו אותנו לחילות השונים. נשלחתי לבית ספר לקציני חי"ר. היינו שם כאלף איש שחולקו לעשר פלוגות בכל פלוגה ארבע מחלקות בנות 25 איש. הובאנו **לסברני גורצוק**- העיירה הצבאית הצפונית והתחילו עבורי חיי שגרה של טירון. כעבור ארבעה שבועות נוספים עזבנו את העיירה שוכנו באולם התעמלות של בית ספר על דרגשים בני שלוש קומות. כשהגיע הזמן להתחיל אימונים לקורס הקצינים נעשה מיון מחדש וכל מי שמקום מגוריו נכבש על יד הגרמנים נשלחו לגדוד עבודה. נסענו מספר תחנות לכיוון נובוסיברסק ובתחנת טטרסקיה השנייה ירדנו והוסענו במכוניות **ליורגונסקי פוסיולוק**. שם הוצבנו בבטליון עבודה 681 והתחלנו עם אחרים בבניית בית חרושת T. סטרויבט (גדוד עבודה) 681 היה בעיקר מאנשים שנשלחו לסיביר כבלתי מהימנים למשטר ומאנשים שגרו בשטחים שנכבשו על ידי הגרמנים. היה גם מיעוט מאוקראינה המערבית ואלה כונו זפדניקי (מערביים). בהיותנו מיעוט נהננו מבגדים חמים וכך עברתי את החורף הסיבירי הקשה שהגיע אף ל-51 מעלות צלזיוס מתחת לאפס. הייתי שייך לפלוגה ג'. הייתי לא רק הזפדניק היחידי אלא גם היהודי היחיד. גרוע היה יותר בגדוד 683 שם כולם היו אנשי מערב ומפקד הגדוד ועוזריו נצלו זאת ולא חילקו את הבגדים החמים אלא לקחו לעצמם. לבסוף הושמו מפקדים אלא בכלא, אבל הגדוד השאיר ביורגה את רוב אנשיו טמונים באדמה.

ליורגה הגענו ב-16 לאוקטובר 1941 והתחלנו לעבוד בכל מיני עבודות. באותה תקופה שהייתי אני בסטרויבט 681 היה הדוד מאיר בסטרויבט 683. הדוד היה במקצועו אופה וקונדיטור והוא עבד במאפייה המקומית. המאפייה הייתה כחמישים מטר מהצריף שלי אך לא ידענו אחד על השני. הדבר נודע לי רק מאוחר יותר מכן עירי שהיה איתו באותה תקופה.

הגדוד שלנו עסק בבניין תחנת כוח חשמלית. עסקתי בחפירת תעלות באדמה שהייתה קפואה עד לעומק של שישים סנטימטר. הייתי עוזר בנאי, עוזר ברזלן. הייתי נושא על גבי ביחד עם אדם נוסף, פלטות בטון שמשקלן 60 ק"ג ואני עצמי שקלתי 50 ק"ג בלבד. את פלטות הבטון היינו מעבירים על גבי פיגומים עד לגובה קומה רביעית אל גג תחנת הכוח. העבודה לא הייתה קלה. התמזל לי המזל כאשר מנהל קבוצת העובדים אליה הייתי שייך סידר לאנשי הקבוצה תפקידים אחרים וכך אני ועוד שני בחורים צעירים אוקראינים – ולדיה זלנסקי מפולטבה והאחר מוויסקובו עבדנו כמסיקי תנור במגדל המים ליד תחנת הכוח המוקמת. תפקידנו היה לדאוג שהמים במגדל לא יקפאו. המגדל היה בנוי משלד עץ כשבראשו צריף עץ כפול דפנות ממולא נסורת ובתוך הצריף מיכל המים ותנור ברזל להסקה. העליה לראש המגדל הייתה באמצעות סולמות שהגיעו עד לריצפת הצריף. היה עלינו לדאוג לעצי הסקה ולבעירה תמידית. איש לא הקפיד איך אנחנו מחלקים המשמרות ובלבד שהתנור יהיה מוסק. הרבה עבודה לא הייתה לנו והיינו יושבים במגדל ומספרים האחד לשני סיפורים מן העבר וחולמים על העתיד. בלילה שניים היו נשארים במגדל והשלישי היה לן במגורים. מיכל המים תפס את רוב במקום בצריף כאשר לידו דרגש בו האחד ישן ומקום ישיבה לשומר שהאש לא תדעך. בנוסף היה תפקידנו לדאוג גם לחלוקת האוכל עבור הקבוצה בחדר האוכל של הגדוד. הדבר אפשר לנו לאכול היטב וזה היה חשוב בימים ההם.

התנור היה תנור ברזל עם ארובת פח שיצא מן הקיר פלטת בטון חצצה בין התנור ורצפת העץ. באחד ממשמרות הלילה, כאשר במגדל היינו וולודיה ואני עבר מיכל המים את גדותיו וכיבה את התנור. שטף מים הציף את רצפת העץ. הפלטה התפוצצה ומבחוץ אש אחזה ברצפת הצריף. אנחנו מבפנים לא הבחנו בדבר הגיע הבחור השלישי והזמינו את מכבי האש שהציפו את המגדל במים וכך הצילו אותנו משריפה.

כך עבר עלי חורף 42-1941. בחודש מרץ 1942 הבחור מווינקובו גוייס לשירות פעיל ונותרנו שניים. בתחנת שאיבה חדשה הציבו אותנו כמפעילי התחנה. יום אחד הגיע וולודיה ובשורה בפיו - גדוד 683 עוזב מערבה ומי שרוצה

להצטרף יכול להרשם. נרשמו. במאי 1942 יצאנו לדרך. עברנו את נובוסבירסק, חצינו את הרי אורל, עברנו את סבירלובסק, צלבינסק, צ'קלוב והגענו לאורסק, עיר השוכנת על הגדה המערבית של נהר אורל. שישה קילומטר מערבה מהנהר התמקמנו, במקום שעתיד להקרא **נובוטרואיצק**. שוב ארך המסע 14 יום והיינו כאלפיים איש. כאשר עזבתי את המקום באוגוסט 1943 הייתה זו כבר עיירה בת שש עשרה אלף תושבים.

תחילה הקמנו את מאהל הגדוד ובמקביל התחילו את הקמת מגורי המשפחות. במקום היו שינויים קיצוניים של הטמפרטורה. בבוקר הייתה הטמפרטורה מתחת לאפס והשבילים מכוסים קרח, בצהריים החום הגיע עד ל-40 מעלות צלזיוס. עבדנו מחמש בבוקר עד לצהריים ואחר הארוחה הלכנו לנוח. באוהלים שרר חום רב ואי אפשר היה להרדם. הייתי נשכב מחוץ לאוהל בצידו המוצל חצי עירום ושם תופס שינה מתוקה. בשעה ארבע אחר הצהריים החל להיות נעים והאנשים בילו עד מאוחר בלילה.

בהתחלה עבדתי במחצבה ולאחר מכן במחלקת הבינוי כמקבל חומרי בנייה. מנהל המחלקה היה יהודי **מרק מטביביץ** ומנהל העבודה היה רוסי מיכאיל פטרוביץ. רושם התפוקה מנהל החשבונות והמחסנאי היו יהודים. חוץ ממני היו עוד שני מקבלי חומרי בינוי וגם הם היו יהודים. באחד הימים כאשר הייתי במשרד, הגיע הספר לספר את מנהל המחלקה ועד שזה התפנה פיטפטנו. התברר כי הוא מהעיר סטרי ומכיר את הדוד מאיר שהיה גר בריינק 6. אמר שמכיר אותו והיה איתו בסטריבט 683, שם עבד במאפיה, אבל באמצע החורף השתחרר מסיבות רפואיות ונסע לאסיה הפנימית. הדוד מאיר נתן לספר את כתובתו וכך התחילה ההתכתבות שלי עם הדוד מאיר. בערך בחודש אוגוסט כאשר גמרו לבנות את המגורים עברנו כ-4 קילומטר מערבה למקום בו החלו להניח את היסודות לתחנת כוח ענקית. גרנו באוהלים. עבדנו ללא הפסקה בכפור עז של 40 מעלות מתחת לאפס. בחדר האוכל עד שהגענו לשולחנות האוכל היה כבר קר. בנינו את המגורים מטר ועשרה בתוך האדמה מלוחות עץ ואת האדמה, פזרנו מסביב למבנה שעל הקרקע. רק הארובה של התנור בלטה מן האדמה. כשגמרנו לבנות את המגורים ועברנו אליהם הרגשנו עצמנו בגן עדן עלי אדמות. הגיעו מגוייסים חדשים וגם כמאה נשים בעיקר מורדביניות (המורדובנים הם עם מונגולי מוסלמי). הייתה מגפה של דזנטריה רבים מתו מן המגפה את המתים היו מניחים בבית קיצוני ובלילה היו מעברים את הגוויות לקבר אחים המוני.

באביב 1943 עברתי לעבוד במתפרה. הייתי היהודי היחיד השאר היו בחורים בילורוסיים.

לקראת שנת הלימודים 1943-1944 פתחו בבית הספר התיכון המקומי סניף של **הטכניקום של אורסק** ללימודי ערב. הייתה מודעה כי מאחר וממשלת ברית המועצות דואגת לכוח אדם מקצועי לאחר תום המלחמה, יש לאפשר לכל אלה שהפסיקו לימודיהם לחזור ללימודים. התעודות היו איתי וביקשתי רשות להירשם ללימודים.

בגדוד שלנו, המנהל הפוליטי היה יהודי. שמו היה ברשדסקי, מקייב והוא התנגד ליציאתי ללימודים. ניגשתי למנהל כוח האדם של הקומבינט והוא סידר עבורי את האישור. התקבלתי ללימודים לשנה הראשונה. כל יום עבדתי משעה שבע בבוקר עד ארבע אחר הצהריים במתפרה ולאחר מכן הולך מרחק של כארבעה קילומטר לבית הספר וחוזר למגורים בסביבות 11 בלילה. באחד הימים הגיע ברשדסקי למתפרה בשעה ארבע בדיוק, כאשר נאמר לו שהלכתי ללימודים, הוא הודיע שעלי להתייצב אצלו למחרת. הוא איים עלי אך לבסוף נרגע, הרי כל מה שעשיתי היה חוקי בהחלט. בכל זאת החלטתי לא להשאר והגשתי בקשת העברה. כעבור שבועיים עברתי לעבוד במתפרה בתוך **נובוטרויטסק** (Novotroitsk) עצמה כעשר דקות הליכה לבית הספר והביתה פחות. המתפרה בנובוטרויטסק הייתה חלק מארבע מפעלים עירוניים וכל הארבעה היו בחצר אחת. בנוסף למתפרה הייתה מאפייה, סנדלריה ומבשלת שחומר הגלם עבור המשקה החמצמץ והתוסס היה הלחם הישן שחזר מן המכולת.

במתפרה כל העובדים היו יהודים שני המבוגרים ביותר היו מרוסיה שניים מורשה, אחד מלודז' ואחד מרובנו. מאוחר יותר הגיע עובד לא יהודי מהפכן ממוצא הונגרי. הוא נפל בשבי במלחמת העולם הראשונה, הצטרף למהפכה ולצבא האדום. עם בלה קון היה במהפכה בהונגריה וכאשר זו חוסלה חזר לרוסיה. בשיחה עם הבחור מרובנו התברר כי בן הדוד שלי מנדל רוטמן היה יחד איתו והוא נתן לי את כתובתו, כשלושים קילומטר מנובוטרויטסק

בחלילובו. התחלנו להתכתב. מנדל הציע כי אבוא אליו ונסע מערבה אבל היה לי חבל להפסיק את הלימודים ולא הצטרפתי. התחילה תקופה נוחה יותר עבורי. הייתי עובד במשפחות תופר עבורם תמורת אוכל ותוספת כספית קטנה. בזמן המלחמה האוכל היה דבר חשוב ועם התוספת הכספית והסטפנדיה שקיבלתי נחשבתי לסטודנט עשיר. כסטודנט מצטיין הייתי מקבל סטיפנדיה של 350 רובל כשפועל בממוצע היה מרויח רק 250. מעבודות התפירה הייתי משתכר בחודש בין 700-1000 רובל נוספים כך שהתקיימתי טוב.

בטכניקום התיידדתי באופן מיוחד עם כמה בנים ובנות והפכנו לקבוצה מאוד מגובשת. היו ביניהם שני בני דודים מלודז' **ישראל פתקול וזורק ידזיה.** פתקול היה בעל מקצוע מעולה בחשמל. מעולם לא קרא ספרות יפה, רק ספרות מקצועית. בספר התרגילים של מתמטיקה ופיזיקה לא החסיר אף תרגיל ולא חדל עד שפתר את האחרון. ידזיה הייתה בחורה חכמה ושקדנית. המחברות שלה היו מסודרות ביותר. הייתה גם בחורה נוספת **שרה קרסיק** שמוצאה היה ממיינסק שבבילורוסיה הרוסית. כולנו היינו בערך בני אותו גיל ומבוגרים מיתר הסטודנטים. לפני הפסח הגיעה עם ההורים **קלרה ליפובה** שמוצאה מוינניצה. הגיס שלה היה **חיים בקר** שהיה מזכיר המפלגה במקום. קלרה הצטרפה אלינו ואנחנו דאגנו להשלמת הלימודים שהחסירה.

כשהעיר נובטרציק התחילה להתבסס המועצה המקומית עודדה את האנשים להביא את המשפחות. כל משפחה שהתיישבה בעיירה קיבלה בית בודד ועל יד הבית חצר של דונם אדמה, עגלה ועשרים תרנגולות על מנת להקים משק עזר על יד הבית וכך להתבסס. משפחות רוסיות רבות עשו כך. במסגרת אחוד משפחות הגיע לעיירה עם המשפחה **מוטל קנבט.** אביו היה נגר הייתה לו גם אמא ושתי אחיות קטנות ממנו. מוטל היה יליד 1928 והיה צפוי לגיוס. הסטודנטים של הטכניקום היו משוחררים מן השירות כל עוד למדו ועל כן היה צריך לעזור לו להתקבל ללימודים. נותרו שבועיים לתקופת הבחינות. התיישבנו ובמשך שבועיים עברתי איתו על כל החומר במתמטיקה, פיזיקה וכימיה. הוא עבר בציון מספיק ונשאר. בשנה לאחר מכן היה בין התלמידים הטובים.

באוגוסט 1944 שוחררה העיר בוריסלב על ידי הצבא האדום. כמו היום אני זוכר את הכרזת קריין רדיו מוסקבה **יורי לויטן** על שחרור העיר. הייתי מלא ציפיות. התיישבתי וכתבתי חמש גלויות. אחת לראש העיר, אחת לשכן **קוניצקי** ועוד שלושה למחלקת החינוך של העירייה בה עבדתי עד פרוץ המלחמה. למנהל המחלקה **איבן קובורוטני,** **לבקי בלוך** האחראית על הגנים והפעוטונים. לא יודע אם כיוון אותי חוש מיוחד או כל דבר אחר. כל הגלויות הגיעו ליעדן.

ראש העיר **קוהוט** שלח הודעה ובה כתוב כי בני משפחתי נעצרו על ידי הנאצים בשנת 1943 ולא ידוע גורלם. קיבלתי גם מכתב מבקי בלוך שאינה יודעת דבר על בני משפחתי. היא כתבה אלי מי ומי חזרו העירה מן המכרים ועל כך שחזרה לתפקידה במחלקת החינוך. היא סיפרה שאחת המכרות שלנו **בטקה זוסמן** לא התעוררה בבוקר כתוצאה מדליפת גז. אצלינו בעיר היו בארות של גז טבעי והספקת הגז הייתה בצינורות, כנראה שהיה פגום וכך נפטרה. **יחזקאל** שאיתו עבדתי יחד כחייט חזר לעיר ועבד כשומר לילה ואנשי בנדרה רצחו אותו.

באחד הימים בחודש נובמבר 1944 כשהלכתי לדואר לראות אם הגיע דואר עבורי קבלתי גלויה. הגלויה הייתה מבוריסלב מאחי אבי. הלכתי ללימודים סהרורי. ישבתי ולא יכולתי להתרכז. בקשתי רשות ללכת הביתה. הלכתי שעה ארוכה מרחף מבלי תחושה איפה ולאן אני הולך. לא נשארתי לבד. אחי חי. התחלנו להתכתב. לאחר שנפגשנו, כשחזרתי לבוריסלב הוא סיפר לי שכשחזר העירה, ניגש לבית שגרנו פגש את גברת **קוניצקה,** היחידה מבין השכנים שנשארה לגור במקום. היא נתנה לו את הגלויה שכתבתי אליה ומחבת ברזל שהיה שייך לאמא. הוא ביקש שיקראו לו את כתובתי ואיש לא יכל היה לפענח. הוא העתיק בדיוק את הכתוב והגלויה הגיעה.

התחילה לנקר אצלי המחשבה לעבור מערבה לאחר גמר לימודי השנה השנייה. פניתי למנהלת הסניף שלנו, יבדוקה איבנובנה על מנת לקבל אישור העברה. היא לא הסכימה ואיימה עלי בביטול שחרור מגיוס לצבא. שלחתי מכתב למנהל הטכניקום באורסק וביקשתי העברה לטכניקום בסטלינו בתום שנת הלימודים. בינתיים הגיעו הבחינות

ויציאה להתמחות הייתי בעיר שהכל היה בה מלא פיח הבתים העצים, הכל כתוצאה מתעשיית הברזל שהייתה בה. כעבור שבוע הודיעו לי על ביטול שהותי במקום חזרתי לנובטרופק וחירתה לי הפתעה. קיבלתי ממינסטריון התעשייה הכבדה של ברית המועצות אישור העברה ל**טכניקום של סטלינו**. אמא של מוטל הכינה לי עוגיות לדרך, השארתי מכתבי פרידה לחברים שהיו עדיין בהתמחות, נפרדתי מידיה ושרה קרסיק ויצאתי לדרכי. נסעתי מנובטרופק ל**צ'קלוב** שם מאות אנשים ישבו בתחנת הרכבת עם חבילות וחיכו לעלות לרכבת. תחילה צריך הייתי לאשר את הכרטיס היוצאת ל**סרטוב** ולאחר מכן להצליח לעלות על הרכבת. לא הייתי ערוך לשהייה ארוכה בדרך. הייתי לבוש שינל צבאי ועל ראשי כובע צבאי. ראיתי קרון של אנשי צבא ועליתי מבלי שהקונדקטור התנגד. כאשר התחילו לבדוק את הכרטיסים התברר שאינני איש צבא, תקעתי לקונדקטור 30 רובל והוא עזב אותי במנוחה. הגעתי לסרטוב.

סרטוב היא עיר גדולה על הוולגה. האיזור היה בתוך הקרבות בדרך עברתי את האיזור הכמעט שומם של סטלינגרד ולא פעם רק שלט העיד כי עוברים תחנה לא היה זכר למבנה, או נפש חיה. את רכבות הנוסעים החליפו קרונות משא. עליתי על רכבת משא והמשכתי בדרך. העלייה לרכבת לוותה בדחיפות מרפקים ובוויכוחים עם האנשים על הרכבת אך מכשעלית רכשת בעלות על פינה בקרון והכל נרגע.

נסעתי ל**ורושילובק**. עוד לפני היציאה כתבתי מכתב לקלרה חברה של אחותי שגרה עם אמה, באיזור סטלינו ואיתה התכתבתי, שקיבלתי העברה לטכניקום של סטלינו ואשתדל להגיע אליהם. ל**ורושילובק** הגעתי בשתיים בלילה ולא היה לי חשק לרדת בודד לשימון בחשכת הלילה. הרכבת נסעה מערבה עד לבוב. החלטתי לא לרדת אלא להמשיך עד **ויניצה**. קלרה ליפובה שלמדה איתנו בנובטרופק חזרה יחד עם משפחתה לשם והייתה לי כתובתה. חשבתי שאוכל להסתדר ולהמשיך ללמוד שם. כשהגעתי לתחנת ז'מרנקה ירדתי מהרכבת. זו הייתה עיירה יהודית שנכבשה. היא שכנה על על גדה של נהר בוג הדרומי, שהיה הגבול ורק בודדים בה סבלו בעת הכיבוש הנאצי. פתאום שוב שמעתי עגה יהודית ברחוב. קניתי כרטיס ל**ויניצה** וכעבור עשרים דקות הגעתי. התחלתי לחפש את הכתובת רחוב **שלום עליכם 28**. הגעתי לבית בודד לא הרחק מהגשר על הנהר ובתוך הבית מצאתי את משפחת **בקר וליפוב**. התקבלתי ממש יפה. אכלנו ארוחת ערב והזמינו אותי ללון אצלם עד שאסתדר.

בויניצה היה אנרגוטכניקום שהיה מסונף למינסטריון המזון. נרשמתי להמשך לימודים. לאחר שהתקבלתי עברתי לגור במעונות הסטודנטים. הלכתי לוינקומט ולמרשם התושבים ונרשמתי כתושב ויניצה. בינתיים הגיע לויניצה גם שרה קרסיק עם משפחתה. גם היא נרשמה ללימודים והמשכנו ללמוד ביחד.

שלחתי מכתב לאחי בבוריסלב והתחלנו להתכתב. עם מנדל רוטמן נותק הקשר לאחר שעזב את מקום מגוריו. אחי סיפר לי כי מנדל הגיע לבוריסלב הם נפגשו ולאחר מכן מנדל חזר לחרקוב. הקשר נותק. גם קלרה חזרה לבוריסלב ופגשה את אחי. כעבור זמן חזרה לבוריסלב מגרמניה בת דודתי זיסל וגם איתה התחלתי להתכתב. רציתי להגיע לבוריסלב. אבל ברוסיה זה לא פשוט. ביקשתי מקלרה וזיסל אולי יוכלו להשיג עבורי אישור, בנובמבר 1945 קיבלתי את האישור המבוקש וב-25 בדצמבר הגעתי חזרה לבוריסלב. זה היה לאחר גמר הסמסטר ואישור המשך לימודים בדרוהוביץ. לא המשכתי ללמוד. כאשר הגעתי לבוריסלב נכנסתי לאווירה אחרת - נסיעה לפולין.

הגעתי העירה והלכתי לבית הספר המקצועי בו למד אבוש. כשהגעתי הייתה בדיוק ארוחת צהריים. נכנסתי לחדר האוכל וחפשתי על תווי הפנים של הילדים את אחי. אני עומד ומתבונן ניגש אלי מישהו מאחורי גבי ונגע בי בזרוע. הסתובבתי. זה היה אחי אביש. יצאנו את חדר האוכל, הסתכלנו אחד בפני רעהו ובלי מילה הלכנו יחד. הגענו למקום מגוריו.

כשאבוש הגיע לבוריסלב, פגש אישה שהכירה את אמא. קראו לה **סימה** והיא פרשה חסותה עליו. היא נשארה כל הזמן בעיר בהסתר וכך עברה את המלחמה. עם השחרור חזרה לביתה. זאת הייתה חצר עם הרבה חדרים ובאחד מהם השתכן אביש. העברתי גם את הדברים שלי לחדר. לאחר מכן הלכנו למקום עבודתה של בת הדוד שלי זיסל. קבענו להיפגש לאחר העבודה. בערב היא הגיעה אלינו והלכנו יחד לביתה. אביש על מגלשיים הלך אחרינו. היא גרה

בדירה מסודרת בקומה שניה עם עוד שתי רוסיות. ישבנו ושחחנו על כל שקרה לאחר שנפרדנו עם פרוץ הקרבות בין רוסיה לגרמניה.

כאשר חזרנו הביתה ישבנו עד מאוחר ואביש היה המספר.

כשעזבתי את הבית ב-27 ליוני 1941 הבית היה אבל. כל הזמן דאגו במיוחד אמא כיצד אסתר. הזמנים בבית נעשו קשים יותר ויותר. ביולי אותה שנה כשאביש הלך ברחוב הבחין כי יהודים נסים על נפשם וצעקות נשמעו "הורגים יהודים". הוא חזר במהירות הביתה, סגר את האימא והאחות בבית השימוש של מגורי העובדים, שם גרנו. בתי השימוש היו מרוכזים בפנית הפרוזדור בכל קומה. והוא עצמו הסתתר בתוך מיכל ריק לאגירת נפט גולמי. הוא ישב על הסולם קרוב לפתח ומדי פעם הציץ לדעת מה קורה. כאשר הכל היה שוב שקט וכאילו דבר לא קרה, כאילו קודם לא נשמעו צעקות להרוג יהודים יצא מהמחבוא, ירד במורד ההר עד לתחתית הנחל ועלה במדרון שמנגד אל באר הנפט בה עבד אבא לראות מה קרה איתו. כשנכנס, אבא שמח מאוד וסיפר שהיה מוכן ברגע שהיו נכנסים פורעים לפתוח את השסתומים, לשחרר את הקיטור ולקחת איתו לעולם הבא גם את הפורעים. אביש סיפר לאבא שהסתיר את אמא והאחות, נפרד מאבא והלך לשחרר אותם ממקום ההסתור. כך עברה האקציה הראשונה בבוריסלב על המשפחה.

אבא פוטר מהעבודה יחד עם עוד יהודים שעבדו בתעשיית הנפט והיהודים הוכנסו לתוך גטו. על משפחתנו פסחו, כנראה בגלל שלא גרנו באיזור יהודי והשכנים לא הלשינו. כאשר הגרמנים דרשו אנשים לעבודות ראשי הקהילה שלחו גם את אבא. זו הייתה עבודת פרך ללא אוכל ואבא נפטר ביולי 1942. בבית נשארו אמא, חנה ואביש. היה קשה. אמא נאלצה להחליף את מכונת התפירה תמורת מזון. כשהגיע המצב לרעב של ממש החל אביש לערוך 'ביקורים' במזווים של השכנים. המזווים היו מרוכזים ביחד בפרוזדור. אחד השכנים התחיל לחשוד ואמר שאם יפגוש את אביש יהרוג אותו. אז הגיע הזמן שגם הוא יעזוב את הבית.

לפני שעברנו לגור ברחוב **זבישה צ'רני** גרנו ברחוב **לוצ'ני**. שם היה לאביש חבר בן גילו. אימו הייתה נוצריה אלמנה עם שישה ילדים קטנים מהחבר. היא הכניסה אותו הביתה, נתנה לו מקום לישון וחילקה איתו את האוכל שלה ושל ילדיה שהיה בצמצום. כעבור שבוע קנתה לו כרטיס רכבת לתחנה אחת אחרי העיר **סמבור** ואוכל לדרך וכך התחיל מסע הנדודים של אחי אביש.

הוא עלה על הרכבת והמשיך בה עד לעיר **פשוורסק**. כשירד ראה משק, נכנס ושאל אם אין צורך בפועל לעבודה. אחד הילדים צעק "תראה יהודון". בשומעו זאת ברח כל עוד נפשו בו והמשיך ברגל עד שהגיע אל הכפר **מרקובני**. בבית קיצוני בכפר, דפק על הדלת, נכנס הוריד את הכובע וברך את בני הבית: "השבח לנוצרי" "לעולם ועולמי עד אמן"- ענה לו בעל הבית. לאחר חילופי הברכות אמר אחי "אנחנו הרבה ילדים. קשה מאוד בעיר, בימים אלה. עזבתי את הבית אני מחפש עבודה. אולי אתה בעל הבית צריך מישהו לעזרה במשק?"

מי אתה ומאיפה באתה? שאל בעל הבית.

אני מהעיר בוריסלב קוראים לי **ולדק מגס** ויש לי עוד שלושה אחים ושתי אחיות קטנים ממני. ענה אחי.

יש לך תעודות? שאל בעל הבית.

כשעזבתי את הבית נתנה לי אמא את תעודת הלידה בתוך שקית תלויה על צווארי. בדרך כשישנתי מישהו גנב לי אותה.

ולהתפלל אתה יודע? הייתה שאלתו הבאה של בעל הבית.

"כן בעל הבית" ענה אחי

אז תגיד "אלי שבשמים" הייתה תגובתו של בעל הבית.

פה נעמד אחי ואימץ את זכרונו הרי שלוש שנים עמד כל בוקר בבית הספר ושמע תפילה זו. אבל עברו שנתיים ויותר. לא הייתה לו ברירה הוא חייב לזכור, חייו תלויים בדבר. זיעה כיסתה את גופו והוא התחיל בתפילה. כאשר הגיע לסופה הוקל לו.

אשת בעל הבית התערבה "תראה בעל הבית" ילד קטן מסכן נקבל אותו הביתה. הוא לא ישאר רעב ולנו תיהיה עזרה. בעל הבית חשב לרגע ואמר נו טוב תוכל לישון על החציר בגורן לאכול מה שאנחנו אוכלים אך זכור אני מזהיר אותך לא להיות בטלן.

תיהיה מרוצה ממני בעל הבית אמר בהכנעה אחי.

בעלת הבית הגישה לו צלחת קרופניק ושמה לחם לפניו. בפעם הראשונה לאחר הרבה זמן קם משולחן שבע והלך לדיר לעזור לבעל הבית.

אביש התחיל לעבוד בכל עבודות המשק. בעיקר בטיפול בבהמות הוצאתם למרעה האכלתם וניקיון הרפת. הוא הקפיד ללכת בכל יום ראשון לכנסייה שינן את התפילות על מנת לדעת אותם היטב. היה שמח ולא הייתה חתונה או שתיה בבית מרוח שלא היה במרכז החגיגה. פעם כשעבד במקצת מספוא ידנית חתך את האצבע של יד שמאל. הוא הדביק בחזרה את החלק החתוך קשר עם סמרטוט והמשיך לעבוד. לאט לאט הפצע הגליד.

פעם אחרת קיבל חום ושכב על החציר מספר ימים קודח, התגבר וחזר לעבודה. בקיץ היה ישן במתבן בחורף מרפד את השוקת שלפני הפרות בחציר וישן שם כשהבל פי הפרות מחמם אותו.

הגיע האביב השלגים הפשירו והתחילה תכונה לקראת חג הפסחא. ב-19 למרץ מיום גיאורגי הקדוש ועד ליום חמישי השמן שהוא תחילת החגיגות של הפסחא, זוהי תקופה של צום. נוצרי אדוק ובעיקר הקתולים לא אוכלים בתקופה זו בשר ולא שותים יין. בתקופה זו גם תקופת ההטלה של ביצים ולקראת החג שולחת כל משפחה ביצים אל הכומר. לקראת החג שלחה בעלת הבית את אביש להביא את הביצים אל הכומר הוא כברכה הגיע עם הביצים וציין את שם בעלת הבית. הכומר שאל אותו בחן שאלות שונות על אדיקותו לאדון ישוע ובחן את ידיעותיו בתפילות. הכומר היה מרוצה והזמין אותו לבוא אליו מדי פעם על מנת ללמוד יותר. לפני שנפרדו נתן הכומר כמה עוגיות מן הלחם הקדוש כברכה למשק. כשאבוב חזר שאל אביש את בעלת הבית מה לעשות עם זה וזו התרעמה שהוא אינו יודע כי צריך לשים אחת בבאר על מנת שיהיה שפע ושנה ברוכה. אביש תפס עצמו והסביר כי בעיר המים זורמים בברזים ואי אפשר להכניס לתוך הברז ולכן לא ידע מה לעשות. בעלת הבית התרצתה והסבירה לו מה לעשות.

אחרי הפסח בא האביב המזרח אירופי הגשום, קיץ וסתיו. תשעה חדשים ללא שלג אך גשום. אביש היה מוציא את הפרות למרעה יום יום. אם הייתה סופת רעמים צריך היה לחזור ולהאכיל את הפרות ברפתות. בימים יפים היה אחי משתשעשע ברכיבה על עגל בקר בוגר וכאשר היה לבד בשדה היה מדבר עם הפרות בידיש כדי לא לשכוח.

בערבו של יום כשאביש חזר רכוב על אחד העגלים קפץ חתול פרא מעץ ותפס בצפורני רגליו הקדמיות את אחורי העגל. העגל התחיל לשעוט במהירות שאחי על גבו וכל העדר גם. כשהגיעו לרפת עזב חתול הפרא אל כיוון היערות, בהותירו סימנים על העגל. בעל הבית היה מרוצה שכל העדר חזר.

בכפר מרקובו היה ילד יהודי נוסף שעבד בזהות שאולה של נוצרי. לא היה קשר ביניהם אך כנראה כל אחד חשד בזהות השני. יום אחד עצרו הגרמנים את הילד, כנראה לאחר הלשנה, ולאחר חקירות הצביע הילד גם על אביש כיהודי והגרמנים התחילו לחפש אחריו. אביש היה במרעה עם הפרות ובת האיכר הגיעה אליו וסיפרה לו שהגרמנים שאלו עליו. הוא השאיר לה את עדר הפרות, על יד הנחל גילח את גבות עיניו וחלק משיער ראשו והחל דרכו אל כפר אחר. עד מהרה מצא מקום חדש.

ערב אחד כשישב בבית מרוח וסביבו חבורה של איכרים, הנהנים מזמרתו והלצותיו נכנסה קבוצת פולנים שברחו מאיזורים של אוקראינה המערבית ומאוקראינים שפגעו בהם. כאשר שמעו שאביו של ולדק (אביש) היה אוקראיני

רצו לנקום ולרצוח אותו. משהו סיפר לו על מזימתם, אך דרך לברוח לא הייתה לו. הוא משך את כובע השוליים שעל ראשו, קפץ עם ראשו דרך החלון וברח.

הגיע אביב 1944 והצבא האדום היה ממערב בסמוך לכפר שבו היה אביש. אביש החליט לעבור את הקווים והגיע אל יחידה מהצבא האדום. היחידה אימצה אותו והוא התנדב להראות להם את הדרך מערבה. תפרו לו מדים מתאימים והוא עזר במטבח היחידה. במלחמה נהגו הרוסים לאמץ יתומים בדרך התקדמותם ולאחר המלחמה שלחו אותם לבתי ספר צבאיים ודאגו לכל מחסורם. אביש התקדם עם הצבא האדום עד שיום אחד תהה מה לו לחפש בגרמניה והחליט לחזור הביתה. קם ועזב. המשטרה הצבאית חיפשה אחריו והחזירה אותו ליחידה. הוסבר לו שמרגע שהוא מגויס הוא חייל אפילו אם הוא ילד בן חמש עשרה. חוקי הצבא חלים עליו. הוא החליט שבפעם הבאה לא יתפס. הוא ארגן לעצמו בגדים אזרחיים ובבוקר אחד שוב עזב, חזר אל הכפר מרקובו וניגש אל הכומר איתו התיידד בהיותו בכפר. הכומר ביקש ממנו להעביר מכתב לחבר באזור לבוב בדרכו הביתה לבוריסלב. הוא תפר את המכתב בבטן מעילו, הכומר צייד אותו בלחם ונקניק לדרך וכך הוא התחיל את דרכו חזרה הביתה לבוריסלב. אחרי ימים של תנועה מהחזית לעורף וכמאתיים קילומטר ברגל, או בעגלה מזדמנת הגיע אביש אל חברו של הכומר. מסר לו את המכתב נח אצלו מספר ימים, קיבל צידה לדרך והמשיך בדרכו עוד כמאה וחמישים קילומטר עד לעיר בוריסלב.

אביש הגיע העירה לבית בו גרנו. לאחר שלא מצא אף אחד, פגש את השכנה אליה שלחתי את הגלוייה. היא הכניסה אותו לביתה וסיפרה את כל הסיפור שקרה עם אמא והאחות. הם היו בבית עד לשנת 1943 ואז עם חיסול היהודים בעיר נאסרו גם הם ויותר לא ראו אותם. בחיסול זה הובילו את כל הנותרים בעיר אל בית המטבחיים מחוץ לעיר וכולם נקברו במקום בקבר אחים. היא נתנה לו את הגלוייה ומחבת ברזל למזכרת מהאמא.

אחר כך ירד אביש העירה, ניגש למרשם התושבים. הוציאו לו תעודה זמנית והכניסו אותו ללמוד מקצוע בבית הספר המקצועי פזאו. בהתחלה למד הפעלת קידוחים לקידוחי הנפט, אבל כיוון שהיה איטר יד ימין, הוחלט שלא יוכל להפעיל את הציוד ביעילות והוא עבר ללמוד נגרות. אז גם נפגש עם **סימה** והיא לקחה אותו תחת חסותה. עם נסיגת הגרמנים נשארו בעיר משתפי פעולה. היו אלה בעיקר אוקראינים אשר לא רק היהודים סבלו מהם אלא גם הפולנים, כאשר תחת חסות גרמנית סבלו מנחת זרועם של האוקראינים. חשבון דמים ארוך ימים היה בין האוקראינים לפולנים, החל מימי הביניים עת שלטו הפולנים.

המשטר הסובייטי היה מעוניין בחשיפת משתפי הפעולה. כנופיות אנשי בנדרה הסתתרו ביערות ומדי פעם היו מגיחים לפעולות טרור. בעיר ישבו אלה שהעבירו ידיעות אליהם והפעילו חתימתם על הסובב. יהודים נהרגו בעיר על ידם. לאחר שעברו את כל זוועות הכיבוש הנאצי, הם נרצחו על ידי אנשי בנדרה. אנשי בנדרה גם עברו את הגבול לפולין והרגו גנרל פולני מגיבורי מלחמת האזרחים בספרד. זה היה באיזור בו אבי הסתתר בעת המלחמה.

הנ.ק.ב.ד. חיפשו משהו שיעזור להם ללכוד משתפי הפעולה ואביש שראה הזדמנות לנקום את מות ההורים, הסכים. הוא היה חלק מצוות שכאשר היו מגיעות ידיעות על משתף פעולה היה דופק בדלת, מברך את הפותחים "סלבה איסוסוי קריסטו" באוקראינית (השבח לישו הנוצרי), אנשי הבית היו עונים לו: "נה ויקי ויקוב אמן" - לעולם ועד אמן. ואז - היה שואל אם פלוני גר במקום. כאשר ענו לו והזמינו אותו הביתה, היה נכנס, שולף מתחת למעיל טומו רוסי (פּוּשָׁה), ומצווה עליהם להרים ידיים. הרוסים היו נכנסים ולוכדים את החשודים. לרוב היו הרוסים אוסרים את כל המשפחה ומגלים אותם לחצי האי קרים ואת אנשי קרים משתפי הפעולה הגלו למזרח על גבול סין. אביש פעל כך תקופה מסויימת.

התחילו חיים משותפים - שלי עם אחי. חזרתי לעבוד בחייטות, השגתי חדר סמוך למקום העבודה ועברנו לגור בו יחד. אביש למד בבית ספר מקצועי ובישל עבורנו. אביש היה מעורב בעסקי שוק שחור מהימים שסימה פרשה

חסותה עליו והיה יוצא בימי ראשון לדרוהוביץ למכור את מרכולתו, בדרך כלל אבני מצית. לא הייתי מרוצה אבל לא היה לי העוז להגיד לו את דעתי. מאז שעזבתי את הבית והוא התחיל לשוטט בעולם היה עליו לבד לפתור את בעיותיו והוא הצליח, אחרת הרי לא היינו נפגשים לאחר שנות המלחמה.

יום ראשון אחד נתפס, הוחרמה הסחורה והוא הוזהר. אז שמע בקולי. כפי שציני נכנסתי לאווירת נסיעה לפולין. נסעתי לדרוהוביץ שם היה משרד רישום לרפטריאציה-חזרה למולדת-ונרשמתי. בת דודתי זיסל לא רצתה לסוע לפולין. היא קיבלה ידיעות שראו את אביה ברוסיה בתחנת הרכבת באיזור האוטונומי הטטרי של קזן ורצתה להגיע אליו. ב-16 למרץ 1946 עזבתי עם אחי את בוריסלב בדרך לפולין. נסענו ברכבת כשלושה ימים. כאשר עברנו את הגבול הגיעו לאזננו שמועות שעדיין פועלות מחתרות שמוציאים יהודים מהרכבות והורגים אותם. הרכבת הגיעה לליגניץ. עמדנו שם יום שלם מבלי לרדת. ודיסלב גומולקה – מאוחר יותר שליט פולין - היה בעת ההיא שר לענייני השטחים המשוחררים התערב לחזרת הרכבת לעיר **ולבז'ק**. הגענו לתחנת הרכבת **בוז'ה גורה** עיירה הררית קטנה על יד ולבז'ק, קיבלנו דירה והתחלנו להסתדר. כבר בתחנת הרכבת הגיעו אלינו אנשי הקיבוצים, לצורך עלייה. כל תנועה בארץ הייתה לה מקבילה בפולין ועם הקיבוצים שלה. עבור השלטונות היו אלה מרכזים לפרויקטיביציה של הנוער היהודי.

כך עברנו אחי ואני לקיבוץ של **גורדוניה** במקום. לאחר חג הפסח הציעה לי ההנהגה להשתתף בסמינר של התנועה. הסכמתי בתנאי שלא אפרד מאחי וכך הגענו יחד ל**לודז'** שם ברחוב ולצנסקה 23 התקיים הסמינר. למחרת, הגיע אלי מזכיר התנועה בפולין באותו זמן **ארי טישלר** והסביר לי שאין טעם שאחי יסתובב שם ללא מעש. בעיר **ביילסקו** יש קיבוץ של נוער ועדיף שיעבור לשם ואני אצטרף אליו בגמר הסמינר. כך היה. בחודש יוני הגעתי לביילסקו ושוב פגשתי את אחי.

נבחרתי להיות גזבר הקיבוץ ועם קבלת התפקיד הבנתי כי שהותי בפולין תתארך. התחבטתי מאוד איך לנהוג לא רציתי שוב להיפרד מאחי אך חששתי ורציתי להרחיקו מפולין. ביולי 1946 קבוצת הנוער יצאה לעליה והחלטנו יחד - הוא ואני - שהוא נוסע. נפרדנו לשנתיים וחצי.

רבים מיהודי ביילסקו עברו את הגבול אך נותרה קבוצת משפחות עם ילדים בגילאי בית ספר עממי וחשבתי שכדאי לארגן אותם. בקיבוץ היו חדרים לרוב. הקצבנו חדר אחד להקמת הקן של גורדוניה ובמהרה קם קן עם כשלושים בני נוער. באביב 1947 עברו אחרוני אנשי גורדוניה את הגבול ואני נשארתי לנהל את הקן. הבניין של הקיבוץ ברחוב **ונגילנה 24** הוחזר לעירייה והקן עבר אל בניין המפלגה ברחוב **1 במאי 10**. בבניין זה היה גם בית ספר עברי. לאחר שאחי עבר את הגבול קיבלתי ממנו מכתבים **משאוונשטיין** ואז פסקו מכתבים להגיע. חיכתי בתקווה.

בפסח 1947 גוייסתי להגנה וקיבלתי תעודה "בהתנדב העם". בארץ התחילו קרבות ולא רציתי להשאר בפולין. לכל הפצרותי לעלות קיבלתי תשובות כי גם שהותי בפולין בארגון יהודים לעלייה לא פחות חשובה.

ביום ראשון בבוקר ה-30 לנובמבר 1947 הגיעו ידיעות על ההצבעה בארגון האומות המאוחדות לחלוקת ארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית ומדינה ערבית. לאט לאט החלו להאסף יהודים באולם ההרצאות של המפלגה החלו נאומים. כנציג גורדוניה גם אני נאמתי וסיימתי את הדברים בשירה "עם ישראל חי". כל הנאספים הצטרפו ובקעה שירה אדירה. הרגשנו התעוררות עצומה והתרגשות.

בפסח 1948 נסעתי ללודז' להנהגה הארצית של התנועה. לאחר העברת הקן הודעתי שאני רוצה לעלות לארץ. שוב דחקו בי לחכות עד למושבת הקיץ של התנועה. נעתרתי. כאשר חזרתי לביילסקו חיכתה לי הפתעה. מכתב מאחי הנמצא בארץ בקבוצת עיינות ברמת דוד שבעמק יזרעאל.

באמצע יוני הגעתי אל עיירת גבול פולנית **ליבאוה** להכין את מושבת הקיץ של התנועה ובאוגוסט לאחר מושבת הקיץ עברתי ל**בולקוב** למחנה אימונים של ההגנה בפולין. שם חיכתי לעלייה.

ב-7 לנובמבר קרה הדבר. הגעתי לורשה ובשדה התעופה עליתי על מטוס של חברת התעופה הפולנית לוט ובטיסה של ארבע שעות הגעתי לפריז. נצגי הבריחה חיכו לנו. לקחו אותנו למסעדה לאכול ארוחת ערב ולאחר מכן מתחנת ליון היינו בדרכינו למרסיי. הגענו מאוחר בערב ושוכנו בוילה בסן ג'רמן. תחילה הצרפתים והאנגלוסקסים לא רצו להיות יחד עם הפולנים, אך העניין נרגע ושהיתי שם חודש ימים יחד עם כ-11 איש מפולין - רובנו פעילי תנועות. היינו עוזרים בהעלאה של עולים לאוניות. בתאריך ה-2 בדצמבר, עם ערב, עלינו על האוניה "נגבה" והפלגנו לארץ ישראל. ארבעה ימים שטנו בים. הייתה מלחמת השחרור ובלילה הנמל היה סגור. למחרת נכנסנו לנמל. כעבור זמן בשנת 1964 התברר לי כי באותה הפלגה הגיעה גם **משפחת קישלס**. בשנה זו נישאו אביש וחנה קישלס. כשירדנו לא חיכה לי איש. נרשמנו, הטביעו חותמת בדרכון הפולני שלי וקיבלתי תעודת עולה. הועברתי לקלט 5 בבית ליד וכאן התחיל השירות הצבאי שלי שהסתיים כעבור עשרים ושתיים שנה.

היה זה לפני שנות דור,

ואני רחוק בארץ כפור.

כפור מסביב,

כפור בלב,

בדידות איומה –

עד כאב.

אני שם.

שם.

לבד.

לא אמא, לא אבא,

לא אחות, לא אח.

אין לי קרובים, אין לי אף אחד -

עליו להשען אוכל במעט.

ואני בן תשע עשרה בלבד.

בבית הורי, נשארו עוד בן ועוד בת.

קטנים ממני -

מה עליהם?

היחזיקו מעמד?

מוטרד מהצפון לבית האב,

מוטרד מצפונות הגורל -

ללא ברירה אך רצון עז-

לחיות.

עם תקווה מעט, כי לאחר תום שנות הזוועה,

ימצא אז באותה שעה מישהו שידע,

מישהו שיהיה שם -

מישהו -

שיזכיר לי את הבית החם.

עד אז,

לאמץ את כל כוח הרוח,

לזכור תמיד לנוע.

לנוע.

ואני משקלי קילוגרם חמישים,

חופר באדמה,

מריצות מוביל.

פלטות בטון -

כמשקלי שלי, עם בן זוג על פיגומים

עד קומה רביעית מביא.

תדיר אין אוכל לשובע,

הבגד בלוי, הראש ללא כובע -

מתאים לכפור הלזה.

...יחד עם זה גורלי שפר,

ראיתי אנשים וגורלם המר.

ראיתי אנשים -

גברים במיטב שנותם -

לא היה בכוחם.

ראיתי אנשים קורסים-

ברחוב.

ראיתי לוויות ללא סוף.

ואני הקטן החלוש,

העקשן.

עשר שעות ביום של עמל,

למחייתי, בקושי,

אחרים, כמוני עבדו

ויחד עם זה, היה זה שונה -

בניה של אמא רוסיה היו-

אותה ורק אותה הם עבדו-

לה הריעו.

...בערב חורפי אחד, חדשות לשמוע ישבנו

גמר הקריין להשמיע קולו -

איש איש חשבון עשה בליבו.

ישב לו רוסי עבדקן,

מארץ גזירה אלינו הגיע.

בכפר הולדתו קולק הוא היה-

שלחהו לערבות סיביריה,

להרחיב תחום מושב -

להפרות אדמתה -

ולא חשוב כלל המניע.

איתנו חילק הוא את יום עמלו

מיטה וגם אוכל.
 אך בכפר הסיבירי לא הרחק ממקומו
 בית היה ובו משפחתו.
 קנאתי אני ברוסי הלזה,
 קנאתי אחי - חי שמיים.
 למה העם היהודי הוא כזה,
 שזרים להגן לעולם הוא הוזה.
 ולו – מגן אין.
 קנאתי אני ברוסי ובכלל-
 בבני עם - בני מולדת.
 לא עוד להיות מנודה בגלל היותי בן לאותו העם,
 שאלפיים שנה מסתובב בעולם,
 תלוש מארץ מולדת.
 הגנה על מוסקבה - גבורת לנינגרד
 הגרמנים מובסים בסטלינגרד.
 צבאות הברית באפריקה הצפונית,
 נחיתה בנורמנדיה - דגלי ארצות הברית.
 אנגליה וצרפת נעות מזרחה.
 דגלה האדום של ברית המועצות,
 רווי בדם בניה
 ואוייביה -
 על חורבות ברלין הונפה.
 החיה מובסת, העולם מריע
 ...היהודי שכל שישה מליון,
 שעת האמת הגיעה.
 שוחרר גם המקום בו נולדתי
 כמהתי !
 לבית הורי מה קרה?
 מה עולל הצורר
 ומשתפי הפעולה.
 ...בעיר נובוטרויצק, בחבל אורל
 אלי אגרת מראש העיר הגיעה -
 משפחתך נאסרה - מקום המצאם לא ידוע.
 שוב ושוב באגרת עינתי...
 האמנם?
 מבית אב נותרתי לבד?
 הנכרת הגזע ?
 לא נשאר איש זולתי?
 שוב ושוב עינתי אני באגרת,

הנגוז החלום של הבית החם?
 ...בעיר נובטרויצק, ביום סתיו בהיר הגיעה אלי שוב אגרת.
 שומו שמיים- היתכן?-
 אכן!
 אביש אחי אותה לי כותב :
 הגעתי לעיר-כותב הוא לי-
 ממערב הנהר סן הגעתי.
 בכפר קטן בזהות לא שלי –
 ולדק מגס שם היה שמי, אצל איכר מקלט מצאתי.
 בעמל מפרך מצאת החמה עד ערב -כאילול נולדתי איכר בן איכר
 מבלי לצפות לתמורה, או שכר.
 רגלי יחפות בחורף הקר,
 רק הבהמות המעלות גרא בהבל פיהם הלח והחם חיממוני בלילות קרה.
 מאות קילומטרים הלכתי רגלי,
 חזרה הביתה – העירה הגעתי
 למקום מגורנו נגשתי אני
 לשווא.... מאום....
 ...לבסוף השכנה נגשה ואמרה :
 זאת הגלויה מאחיד הגיעה ומחבת ברזל של אמא נתנה לי.
 כותב הוא אחי-
 אבינו נפטר - בשנת ארבעים ושתיים קרה הדבר.
 עבודת פרך הכריעה אתו
 עבודה ללא אוכל גרמה למותו.
 בן ארבעים ושלוש.
 אחרי ארונו של אבינו ז"ל אמא, חנה ואני הלכנו
 שוב ושוב הזכרנו אותך.
 האם נזכה ונראה?
 החיים מיום ליום נעשו קשים
 להקל עליהם במקצת העזתי, אך ביום אחד בקלקלתי נחשדתי
 ואיום לחיי נעשה ממשי.
 בן שלוש עשרה בערך הייתי, לאמא אמרתי להיפרד כדאי.
 ברכה אותי ולדרך יצאתי.
 כשחזרתי לא עוד מצאתי...
 השכנה אמרה : בארבעים ושלוש זה היה
 לקחו אותן באקציה האחרונה.
 נותרנו –
 הוא ואני.
 אודים ניצולים...
 להמשיך...

להתמיד...

עד עולמים חיים גאים, חופשיים.

לאחר תלאות הדרך הגענו ארצה הקמנו בית שיכון לעד.

תם הסיפור, לא נשלם.

הדורות אחרינו, ילכו בדרכנו ישלימו החזון והבית יכון!